Așezarea culturii Noua de la Albiș/ Kézdialbis–*Rétremenő* (județul Covasna)

József Puskás[1]

Rezumat. Articolul prezent discută o așezare a culturii Noua recent descoperită în Depresiunea Târgu Secuiesc. Situl este cu atât mai interesant, cu cât în perimetrul său au fost identificate zece „cenușare", cu un material arheologic bogat, reprezentat mai ales prin ceramică, oase de animale (printre care și șase omoplați crestați), un împungător și obiecte de piatră. Am avut posibilitatea să facem analize arheozoologice, rezultatele finale fiind incluse și în acest studiu. Pentru cronologia așezării ne stă la dispoziție o dată radiocarbon ce situează locuirea Noua (cel puțin în parte) între 1441-1282 a. Chr. Economia comunităților era bazată pe creșterea animalelor, mai ales a bovinelor. Probabil prelucrarea pieilor era o altă activitate importantă practicată în cadrul așezării.
Cuvinte-cheie: perioada târzie a epocii bronzului, sud-estul Transilvaniei, cultura Noua, „cenușare", datare ^{14}C.

The settlement of the Noua culture from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* (Covasna County). The present paper is discussing a recently found Late Bronze Age settlement belonging to the Noua culture, discovered during field surveys in the Târgu Secuiesc Depression. On the territory of the former settlement, ten "ashmounds" were identified, with a rich archaeological material, mostly represented by pottery and bone fragments (including six crenated scapulae), an awl, and a few stone objects. Archaeozoological analysis was also carried out, the results being published in this study. For the dating of the site, we have a radiocarbon date, which suggests the use of the settlement (at least partially) between 1441-1282 cal BC. Animal (mostly cattle) husbandry was the main economic activity. The processing of animal hides was probably also an important activity in this settlement.
Keywords: Late Bronze Age, south-eastern Transylvania, Noua Culture, "ashmounds", ^{14}C dating.

.....

Introducere

Localitatea Albiș (în limba maghiară, Kézdialbis) aparține administrativ comunei Cernat din județul Covasna. Din punct de vedere geografic, se află în Depresiunea Târgu Secuiesc, la poalele Munților Bodoc, într-o vale laterală a pârâului Albiș, afluent al Râului Negru. Localitatea este bine cunoscută în literatura de specialitate.

[1] Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, România; joska1987@yahoo.com

CC BY NC SA

Până la finele secolului XX erau semnalate câteva descoperiri răzlețe, din diferite epoci (Roska 1942, p. 12, nr. 14; Crișan 1969, p. 251, nr. 3; RepCovasna 1998, p. 69, nr. 161-165; Székely 2007a, p. 89, 100, 110).

În anul 1998, concomitent cu săpăturile de salvare din biserica reformată, au fost efectuate recunoașteri de teren, în urma cărora s-au identificat noi situri. Primul dintre acestea a fost descoperit în grădina lui Ödön Csiszér, unde în anul 2001 au fost făcute săpături arheologice. În literatura arheologică situl este cunoscut ca *Grădina Csiszér*. Aici s-au dezvelit urme de locuire (cu întreruperi) începând din neolitic până în evul mediu/prezent (Székely *et alii* 1999, p. 161-170; Székely, Bordi 2000a, p. 131-144; Székely, Bordi 2000b, nr. 11; Székely 2001, p. 175-189; Székely 2002, nr. 14; Bordi 2003, p. 31-34; Székely 2003, p. 469-482; Székely 2007a, p. 94-100; Székely 2007b, p. 225-230). Al doilea sit a fost descoperit în grădina cetățeanului Ferenc Bajka, în literatură fiind cunoscut ca *Grădina Bajka*. Săpăturile din anul 2003 au avut ca rezultat descoperirea urmelor de locuire din eneolitic până în evul mediu/prezent (Székely 2004, nr. 20; Székely 2007a, p. 89-93).

În anul 2010, în urma săpării unor șanțuri de canalizare, în fața proprietății nr. 135 (casa lui János Buzsa), a fost descoperit un vas de provizii (*Krausengefäss*) depus cu gura în jos, în interiorul căruia se găseau trei lespezi de piatră și fragmentul unui alt vas de provizii, probabil folosit drept capac. Artefactele aparțin culturii Sântana de Mureș-Černjachov (Puskás 2012, p. 115-116; Puskás 2015a, p. 177).

La începutul anilor 2000, ca urmare a unor lucrări agricole desfășurate pe proprietatea lui Erzsébet Márton (în vecinătatea *Grădinii Bajka*), cetățeanul Árpád Tóth a descoperit mai multe artefacte. Printre vestigii erau fragmente de vase preistorice, jumătatea unei valve de tipar, respectiv un vas de provizii (*Krausengefäss*), care s-a păstrat aproape integral. Acesta din urmă este specific tot culturii Sântana de Mureș-Černjachov (Puskás 2014, p. 79-80; Puskás 2015a, p. 176-177; Puskás 2015b, p. 7-16).

După cum se poate observa, toate vestigiile provin din intravilanul localității, în zona înconjurătoare nefiind deocamdată semnalate urme arheologice (RepCovasna 1998, p. 71). Pentru o mai bună cunoaștere a rețelei de așezări din epoca bronzului târziu (culturile Noua și Gáva), ca parte a activităților desfășurate în cadrul programului de doctorat, am urmărit identificarea unor posibile situri prin imagini satelitare, urmată de verificări pe teren. În urma studierii unor imagini satelitare de pe Google Earth (**Fig. 2**), am observat câteva pete deschise la culoare, așezate într-o anumită formă, pe malul pârâului Albiș, foarte asemănătoare „cenușarelor" din Moldova[1]. Pentru confirmarea (sau infirmarea) existenței unei așezări Noua,

[1] În ultimul timp și în această parte a Transilvaniei au fost identificate tot mai multe așezări cu „cenușare" aparținând culturii Noua (vezi Puskás 2017, p. 9-24). Pentru folosirea ghilimelelor la expresia „cenușare", vezi explicația de mai jos, în subcapitolul Discuții.

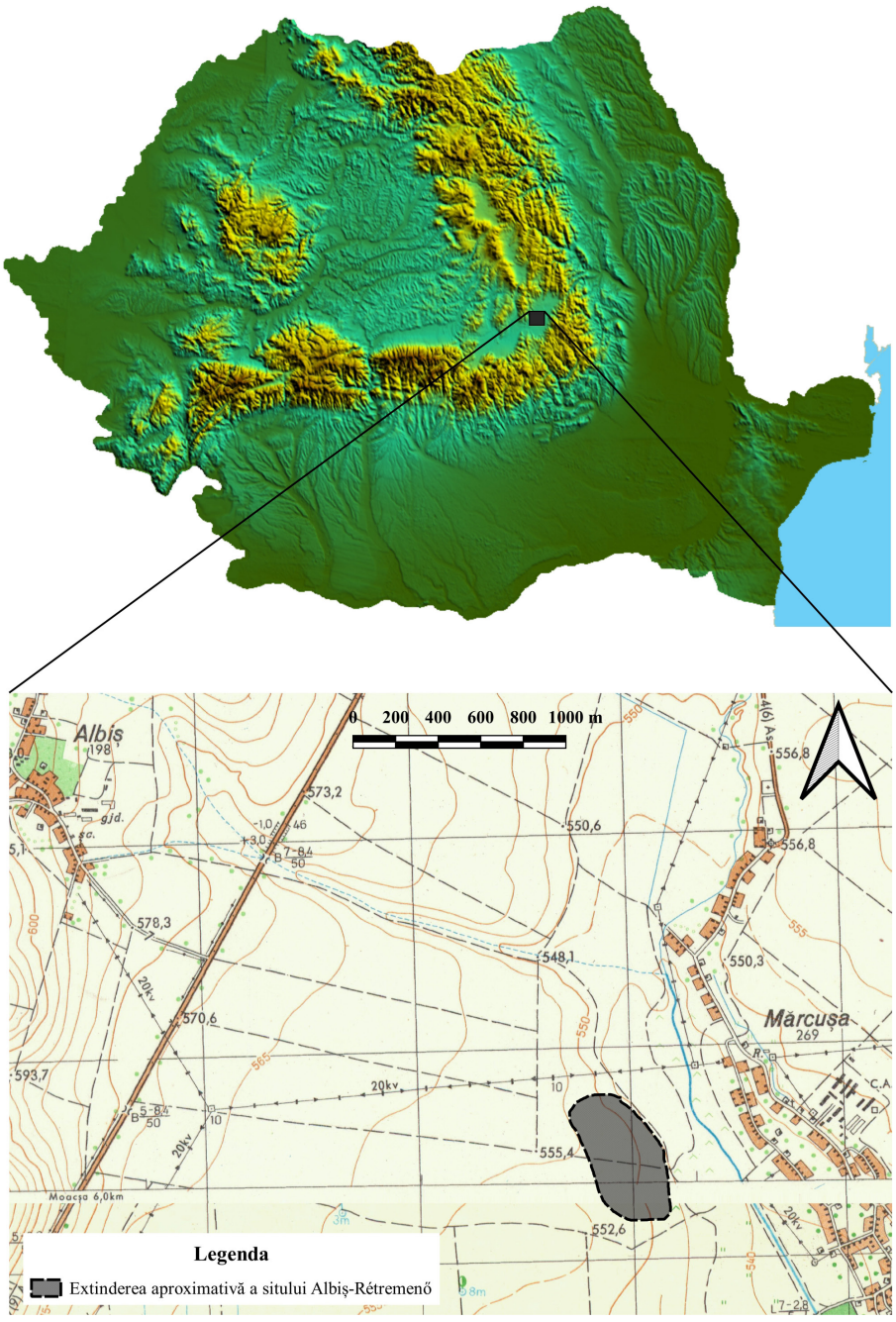


Fig. 1. Cadrul geografic al așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Fig. 1. Location of the Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* settlement

în toamna anului 2018 ne-am deplasat la fața locului. Cercetările de teren au fost favorizate de numărul mare al parcelelor arate, care în parte au făcut posibile observațiile de teren.

Descrierea sitului

Urmele așezării au fost descoperite pe o terasă a Pârâului Cernat, la circa 3,5 km sud-est de biserica reformată din localitatea Albiș și la circa 1,3 km nord-vest de biserica reformată din localitatea Mărcușa (**Fig. 1**). Administrativ, zona aparține comunei Cernat, jud. Covasna. Așezarea din epoca bronzului era amplasată în apropierea pârâului, ferită de inundații, pe o terasă cu pământ fertil, favorabil pentru agricultură. Zonele mai joase, situate în apropierea pârâurilor, puteau fi folosite pentru pășunat. În partea nord-estică a sitului, în panta terasei, se poate observa o pată deschisă la culoare (**Fig. 4**).

Această pată este doar în parte „cenușar" (C. 6.), restul fiind solul steril, care a apărut în urma eroziunii. În jumătatea vestică a imaginii se observă două linii paralele mai deschise la culoare, în direcția nord-vest–sud-est. Pe pagina web mapire.eu am verificat patru ridicări topografice militare realizate între secolele XVIII-XX, pentru o posibilă elucidare a acestei anomalii. Astfel, pe a doua și a treia ridicare topografică (1869-1870, respectiv 1869-1887), este marcat un drum de țară, care nu apare pe prima (1769-1773) sau pe a patra hartă (1941). Prin urmare, suntem convinși că anomalia respectivă este urma unui drum de pământ folosit, cel mai probabil, în secolul XIX și nu poate fi pusă în legătură cu așezarea preistorică (**Fig. 2**).

În urma cercetărilor de teren, am reușit să identificăm și să cercetăm șase „cenușare" de formă circular-ovală, alte patru, vizibile în imagini, nefiind accesibile din cauza culturilor agricole. Nu avem nici un dubiu că acestea sunt

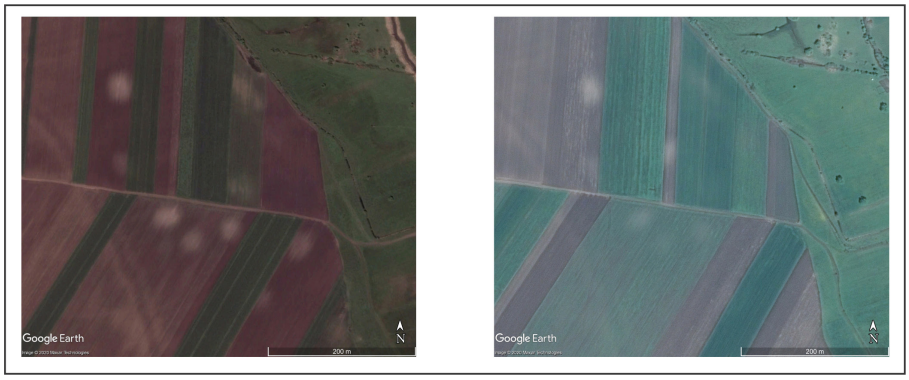


Fig. 2. Imagini satelitare ale „cenușarelor" înregistrate în ani diferiți
Fig. 2. Satellite images of the "ashmounds" taken in two different years

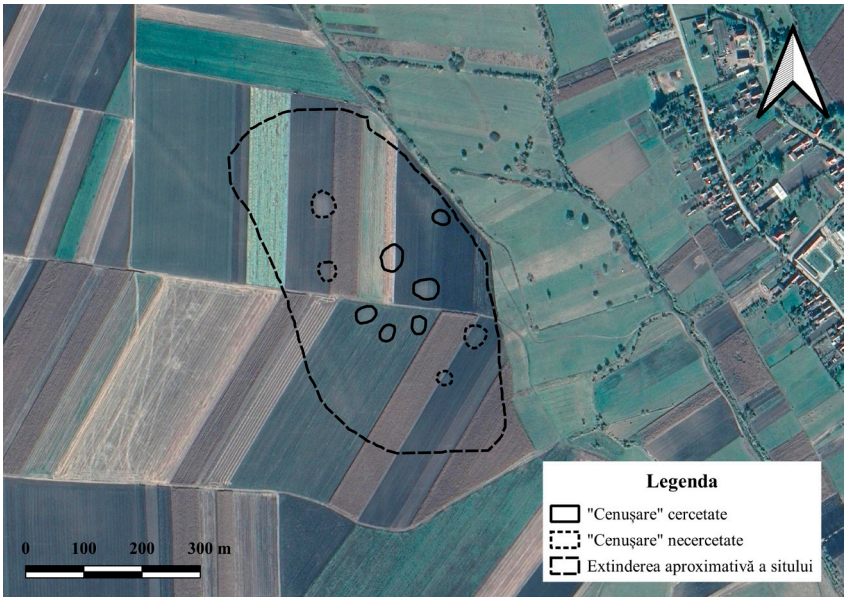


Fig. 3. Amplasarea „cenușarelor” în cadrul așezării
Fig. 3. Location of the “ashmounds” inside the settlement

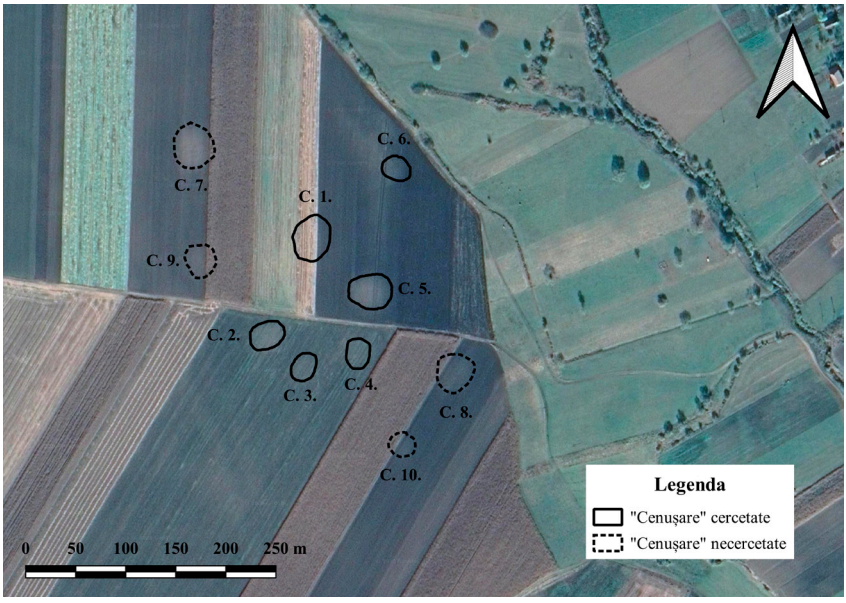


Fig. 4. „Cenușarele” numerotate și cercetate din situl Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Fig. 4. Numbered and researched “ashmounds” of the Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* site

„cenușare", amplasate organizat. Patru dintre ele („cenușarele" nr. 1, nr. 5, nr. 7 și nr. 8) au dimensiuni mai mari și sunt situate în direcția nord-vest–sud-est în linie dreaptă. Alte patru („cenușarele" nr. 2, nr. 3, nr. 9 și nr. 10) sunt plasate paralel cu primul rând, dar au dimensiuni mai mici. Poziția „cenușarului" nr. 4 rupe simetria aliniamentelor, astfel că primele cinci complexe pot fi considerate a forma o potcoavă (sau un cerc). În lipsa unor datări, nu putem fi siguri dacă aceste complexe funcționau simultan sau succesiv (**Fig. 4**).

Materialul arheologic

În următoarele rânduri ne-am propus descrierea detaliată a complexelor, mai ales a materialului descoperit. Acest demers poate părea exagerat, materialul fiind descoperit în urma perieghezelor. Totuși, comparativ cu alte situri în care s-au executat săpături de amploare, în linii mari se poate face o evaluare, mai ales pentru formele de vase care se regăsesc în aceste complexe.

„Cenușarul" nr. 1 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția nord-est – sud-vest. Dimensiuni: 33x39 m, cu o suprafață de aproximativ 1010 m^2. La suprafața complexului apare un material bogat, format mai ales din ceramică și oase de animale. S-au colectat 60 de fragmente de vase, din care 38 aparțin categoriei grosiere, iar 22, categoriei fine.

Dintre cele 38 de *fragmente de vase grosiere*, 24 sunt fără decor și nu pot fi atribuite tipologic. Sunt modelate din pastă ce are în compoziție granule cu bobul mare sau pietriș[2], având culoarea brună-cenușie, mai rar cenușie-închisă, cu suprafețe zgrunțuroase. Judecând după grosimea pereților, probabil că acestea fac parte din vase de dimensiuni mijlocii și mari. Patru fragmente provin de la vase a căror formă nu poate fi precizată, decorate: două cu măturica, unul cu brâu alveolar și unul cu decor de tip *kammstrich*. Din totalul fragmentelor de factură grosieră, cinci aparțin unor vase de tip borcan, de culoare maronie, brun-cenușie și cenușie-închisă. Unul dintre acestea este ornamentat cu un brâu orizontal simplu, două cu brâie alveolare, restul fiind nedecorate. Un alt tip de vas este strachina tronconică, din care s-a identificat un fragment de buză, decorat cu un buton alungit, aplatizat. Au fost identificate trei funduri de vase, probabil de la vase de tip borcan. Un obiect circular (jeton) a fost modelat dintr-un fragment de vas cu brâu alveolar.

Categoriei *ceramicii fine* îi aparțin 22 de fragmente. Dintre acestea, 12 sunt pereți din vase care nu pot fi încadrate tipologic, de dimensiuni mijlocii sau mari, nedecorate. Acestea au suprafețe de culoare brună, brună-cenușie, eventual neagră, cenușie-închisă, fiind netezite sau lustruite. Patru fragmente de buze aparțin unor vase de tip borcan, modelate din pastă neomogenă, amestecată cu nisip cu bobul

[2] Pentru o scurtă descriere a pastei și a compoziției acesteia, vezi subcapitolul Ceramica.

mic, având culoarea cenușie (două fragmente), brună în exterior, cenușie în interior (un fragment) sau maronie (un fragment). Toate au suprafețele lustruite, nedecorate. S-a identificat o singură buză de strachină care aparține acestei categorii de ceramică, cu suprafața lustruită, arsă la maroniu, nedecorată. Două fragmente aparțin unor cești modelate din pastă fină, cu toartă supraînălțată. Una dintre acestea este de culoare neagră, cealaltă, brun-cenușie, ambele cu suprafețe lustruite, nedecorate. O ceașcă are toarta păstrată cu secțiunea inferioară în bandă, iar cea superioară, ovală. Cele trei fragmente provenite din baza unor recipiente de tip borcan sunt lustruite, arse la cenușiu și brun. Pe lângă acestea s-a descoperit baza unui recipient mai mic, netezit la exterior (probabil ceașcă).

Pe lângă fragmentele de vase, au fost descoperite 18 fragmente de oase de animale, un zdrobitor de piatră de formă sferică și două unelte de os: un omoplat crestat și un împungător.

„Cenușarul" nr. 2 are forma oval-circulară, bine delimitat prin culoarea diferită față de restul solului, cu axa lungă pe direcția nord-est – sud-vest. Este situat la circa 68 m de „cenușarul" nr. 1. Dimensiuni: 33x30 m, cu o suprafață de aproximativ 780 m^2. De pe suprafața acestui complex am adunat 45 de fragmente de vase, din care 28 aparțin categoriei grosiere, iar 17, categoriei fine.

Din cele 28 de *fragmente grosiere*, 11 sunt de la pereți de vase ale căror formă nu poate fi precizată, modelate din pastă ce are în compoziție granule cu bobul mic, cu suprafețe zgrunțuroase, arse la brun-cărămiziu. Unul prezintă urme negre de ardere secundară. Patru au culoarea maronie și sunt decorate cu brâu simplu (un fragment) sau alveolar (două fragmente), eventual cu măturica (un fragment). Trei fragmente aparțin unor toarte, care, probabil, proveneau de la vase de tip borcan. Dintre cele șase fragmente de baze identificate, patru aparțin categoriei grosiere. Dintre acestea, trei sunt profilate, având culoarea brun-cărămizie și doar una este cenușie-închisă. Un fragment din buza unei străchini arsă la cenușiu are sub margine un buton oval-alungit. Au fost identificate nouă fragmente din buza unor vase de tip borcan, modelate din pastă cu pietricele, arse la brun (patru fragmente) sau cenușiu/cenușiu-închis (cinci fragmente). Pe suprafață poartă urme de ardere secundară. Unul este fără decor, trei au brâie alveolare, iar restul de cinci au brâie simple.

Categoria *ceramicii fine* este reprezentată de 17 fragmente. Dintre acestea, cinci au suprafețele lustruite, de culoare brun-cărămizie sau cenușie-închisă/neagră. Un fragment de toartă de culoare maronie, netezit, aparține, probabil, unei cești. Două fragmente din baza unui recipient au culoarea brună cu pete cenușii, cu suprafețe lustruite, modelate din pastă neomogenă cu granule de nisip cu bobul mare. Cinci fragmente fac parte din buza unor străchini modelate din pastă neomogenă amestecată cu nisip cu bobul mic, arse la cenușiu-închis sau negru,

cu suprafețe lustruite. Un fragment este decorat cu un brâu simplu. Pe suprafața exterioară poate fi observată o depunere cenușie, aspră la pipăit, dar dedesubt, pe alocuri se poate vedea suprafața originală, lustruită. S-a identificat un singur fragment dintr-o oală, de culoare brună, cu lustru, fără decor. Două fragmente de buze aparțin unor recipiente mici, probabil cești, una având o toartă supraînălțată. Ambele sunt modelate din pastă cu nisip fin, arse la negru, cu suprafețe lustruite, nedecorate. Categoriei fine îi aparține fragmentul unui vas miniatural, tronconic, modelat din pastă ce are în compoziție pietricele, dar cu suprafața netezită, arsă la cenușiu. Pe partea inferioară sunt două perforații oblice.

Din acest complex s-au adunat 22 de fragmente de oase de animale. În jumătatea sudică a „cenușarului" au fost descoperiți doi omoplați crestați.

„Cenușarul" nr. 3 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția nord-est-est – sud-vest-vest. Este situat la circa 25 m sud-vest de „cenușarul" nr. 2. Dimensiuni: 30x23 m, cu o suprafață de aproximativ 550 m^2. La suprafața complexului a apărut multă ceramică și oase de animale. S-au adunat 37 de fragmente de vase, dintre care 23 sunt de factură grosieră și 14 de factură fină.

Din cele 23 de *fragmente de factură grosieră*, 10 aparțin unor vase mijlocii sau mari, modelate din pastă neomogenă cu granule de nisip cu bobul mare, arse la cenușiu sau roșiatic, cu suprafețe zgrunțuroase. Câteva dintre ele poartă urme de ardere secundară. Trei fragmente din vase ce nu pot fi atribuite tipologic sunt decorate cu brâu orizontal simplu (un fragment) sau alveolat (două fragmente). Primul a fost ars la maroniu, ultimele două, la cenușiu-închis. Opt fragmente aparțin unor vase de tip borcan, arse la brun sau cenușiu, cu urme de ardere secundară. Dintre acestea, unul este nedecorat, patru sunt decorate cu brâu simplu, iar trei, cu brâu alveolar. Tot în această categorie pot fi incluse fundul și toarta unor vase, probabil de tip borcan.

Categoriei *ceramicii fine* îi aparțin 14 fragmente, dintre care nouă nu au atribute care să permită stabilirea precisă a formei. Două aparțin unor recipiente mari, cu suprafața netezită și urme de lustruire, iar celelalte șapte, de culoare neagră, provin de la recipiente mici (probabil cești) și mijlocii. Un alt fragment de culoare cenușie aparține unui vas cu buza scurtă, cilindrică, cu corpul bombat, nedecorat. Categoria străchinilor este reprezentată de un singur fragment, provenit de la un exemplar de mici dimensiuni, de culoare neagră, cu suprafața lustruită, decorat cu un brâu orizontal simplu. Trei fragmente cu suprafețe lustruite provin din bazele unor vase de dimensiuni mijlocii.

Din acest „cenușar" am adunat 18 fragmente de oase de animale și un omoplat crestat.

„Cenușarul" nr. 4 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția nord-sud. Dimensiuni: 29x23 m, cu o suprafață de aproximativ 520 m^2. Ca și în cazul

celorlalte „cenușare" prezentate până acum, și acesta se delimitează foarte bine prin culoarea mai deschisă. De la suprafață s-a colectat un material bogat, alcătuit din oase și ceramică. Din acest complex s-a adunat un total de 19 fragmente de vase de factură grosieră și fină.

Categoriei grosiere îi aparțin 10 fragmente, dintre care cinci de la vase de dimensiuni mari, probabil de tip borcan, modelate din pastă neomogenă cu pietricele. Patru dintre acestea sunt arse la brun-cărămiziu, câteodată cu pete cenușii. Un singur fragment are culoarea cenușiu-închis. Alte două fragmente sunt din buza unor vase de tip borcan, având în compoziție granule cu bobul mare. Unul are culoare cărămizie și este decorat cu un brâu simplu, celălalt este brun-cenușiu, fiind ornamentat cu un brâu alveolar. Alte două buze aparțin unor străchini calotiforme, respectiv tronconice. Ambele sunt arse la cenușiu, cu suprafețe zgrunțuroase. Vasul tronconic a fost decorat cu un buton oval-alungit, alveolar. Din categoria grosieră semnalăm și o toartă în bandă, probabil de la un vas de tip borcan.

Cele nouă fragmente de *factură fină* provin de la recipiente de forme diferite. Patru aparțin unor vase mari sau mijlocii care nu pot fi încadrate tipologic, arse la cenușiu-închis (trei fragmente) sau maroniu (un fragment), toate având suprafețele lustruite. Un fragment lustruit din peretele unui vas mijlociu este decorat cu fascicule de câte cinci caneluri orizontale. Categoriei fine îi aparține și un fragment dintr-un vas cu buza invazată, ars la negru, lustruit. Pe partea inferioară a fragmentului ceramic pot fi observate urmele unui decor cu caneluri verticale. Două fragmente aparțin unor străchini tronconice, de culoare neagră, nedecorate. Una are ambele suprafețe lustruite, cealaltă este lustruită la exterior, zgrunțuroasă în interior. În acest „cenușar" s-a găsit fragmentul unei cești cu toarta supraînălțată și cu creastă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic, cu suprafețe brune, lustruite, fără decor.

Pe lângă fragmentele de vase, au fost descoperite 17 fragmente de oase de animale, un omoplat crestat și un zdrobitor din piatră.

„Cenușarul" nr. 5 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția est-vest. Este situat la circa 32 m nord de „cenușarul" nr. 4. Dimensiuni: 42x36 m, cu o suprafață de aproximativ 1190 m^2. Complexul se delimitează foarte bine de solul din împrejurimi prin culoarea mai deschisă și materialul bogat colectat de la suprafață. Din acest complex s-au adunat, în total, 58 de fragmente de vase de factură grosieră și fină.

Ceramica grosieră este formată din 38 de fragmente de diferite tipuri. Cele mai numeroase sunt pereți de vase care nu pot fi atribuite cu certitudine unor anumite forme. Cele 26 de fragmente aparțin unor vase mari, modelate din pastă cu granule mici, arse la roșiatic, brun sau cenușiu, cu suprafețe zgrunțuroase,

dintre care 18 sunt fără decor. Restul de opt fragmente au ornamente simple, formate din decor cu măturica (două fragmente), brâie orizontale simple (trei fragmente) sau alveolare (un fragment), respectiv butoni plasați sub buză, de formă oval-alungită (două fragmente). Două fragmente de toarte sunt modelate din pastă degresată cu pietricele, zgrunțuroase la pipăit. Unul este decorat la mijloc cu o nervură verticală și probabil provine de la un vas mare, de tip borcan. Celălalt fragment aparține unui recipient mijlociu. Dintre cele trei fragmente de baze grosiere, doar una este profilată; toate sunt modelate din pastă neomogenă cu pietricele. Am identificat opt fragmente de buze aparținând mai multor tipuri de oale. Acestea sunt modelate din pastă ce are în compoziție granule de nisip cu bobul mare sau pietricele, de obicei arse la brun, brun la exterior și cenușiu la interior, mai rar cenușiu pe ambele suprafețe. Suprafețele sunt zgrunțuroase. Apar exemplare fără decor (un fragment), cu buton simplu sub buză (un fragment), cu brâu orizontal simplu (trei fragmente) și cu brâu alveolar (trei fragmente). Din categoria străchinilor, un singur exemplar aparține categoriei de pastă grosieră. Acesta este modelat din pastă degresată cu pietricele, cenușiu la exterior, brun în interior, cu suprafețe zgrunțuroase, nedecorat, prezentând o depunere cenușie pe suprafața exterioară.

Dintre cele 20 de *fragmente de factură fină*, 13 reprezintă pereți ai unor vase de dimensiuni mici și mijlocii, ale căror forme sunt dificil de stabilit. Acestea au fost modelate din pastă relativ omogenă, cu suprafețe netezite sau lustruite. Dintre acestea, nouă sunt fără decor, arse la brun-roșiatic sau cenușiu. Dintre cele patru fragmente decorate, două au câte un buton oval-alungit plasat orizontal, unul având culoarea brună, fiind lustruit, iar celălalt, roșiatic la exterior, negru în interior. Alte două sunt arse la cenușiu, unul având decor canelat în exterior, format din caneluri verticale subțiri, distanțate. Celălalt fragment este decorat cu caneluri late, plasate vertical. S-a găsit un singur fragment de toartă din pastă fină de la un recipient de mici dimensiuni (probabil ceașcă), ce a fost modelat din pastă cu granule mici de nisip, cu suprafața arsă la brun, netezită, fără decor. Trei fragmente aparțin unor vase de tip borcan. Unul este modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mare, la exterior fiind brun, netezit, iar în interior, negru, lustruit, fără decor. Un alt fragment aparține unui vas bitronconic, cu buza invazată, modelat din pastă fină, având culoarea cenușie în exterior, brună în interior. Sub buză este decorat cu un buton. Al treilea fragment a fost modelat din pastă fină, arsă la negru, lustruit, sub buză fiind un brâu simplu orizontal. S-au descoperit și trei fragmente din buza unor străchini. Una avea forma tronconică, arsă la negru, cu suprafața lustruită. Alte două sunt calotiforme, de culoare cenușie, lustruite, fără decor. În categoria ceștilor poate fi inclus un fragment ce avea culoare neagră, cu suprafața netezită și urme de lustruire. Se poate observa urma unei toarte supraînălțate.

Din acest complex s-au adunat 23 de fragmente de oase de animale, un omoplat crestat și o fusaiolă („capăt de băț"). Acest ultim obiect este modelat din pastă fină, de culoare cenușie-închisă, iar la mijloc este perforat parțial.

„Cenușarul" nr. 6 este de formă circular-ovală, cu axa lungă pe direcția est-vest. Este localizat în panta terasei, în afara grupului descris până acum. Delimitarea este dificilă, din cauza faptului că acest complex se află într-o zonă de eroziune, unde apare la suprafață și solul steril de culoare cenușie-gălbuie. Singurul reper pentru trasarea unui perimetru l-a constituit urmărirea aglomerării materialului arheologic. Dimensiuni: 30x20 m, cu o suprafață de 470 m^2. S-au adunat 41 de fragmente de vase de factură grosieră și fină.

Ceramica grosieră este formată din 22 de fragmente. Dintre acestea, 15 aparțin unor pereți de vase modelate din pastă neomogenă cu granule de nisip cu bobul mic, arsă la brun, brun-cenușiu, eventual cenușiu, cu suprafețe zgrunțuroase. Șapte fragmente sunt decorate: două cu măturica, unul cu brâu simplu, trei cu brâie alveolare, dintre care un brâu este întrerupt de un buton aplatizat, iar un fragment este decorat cu un buton. În această categorie poate fi inclus un fragment de toartă cu secțiunea în formă de șa, de culoare brună și alte trei fragmente provenite din baza unor recipiente probabil de tip borcan. Două buze aparțin unor oale de tip borcan, modelate din pastă neomogenă cu pietricele, având culoare cenușie la exterior, brună la interior, cu suprafețe zgrunțuroase. Una are sub buză un buton alveolat. O altă buză aparține unei străchini de culoare cenușie, cu suprafețe zgrunțuroase, fără decor.

În categoria ceramicii fine pot fi incluse 18 fragmente. Dintre acestea, nouă sunt atipice, modelate din pastă ce are în compoziție granule de nisip cu bobul mic, cu suprafețe netezite, mai rar lustruite, arse la cărămiziu, cenușiu sau brun. Una este decorată cu caneluri subțiri, oblice, despărțite între ele. Cele cinci fragmente de baze aparțin unor vase de dimensiuni mici și mijlocii, arse la brun, cenușiu sau negru, cu suprafețe netezite. Una are probabil fund de tip „umbo". Toate cele patru buze aparțin unor vase de tip borcan cu suprafețe netezite, una fiind decorată cu un brâu simplu.

În afară de ceramică, a fost descoperit un fragment dintr-o posibilă râșniță – o piatră cu o parte bine netezită, șlefuită. Au fost identificate nouă fragmente de oase de animale și un os lung cu o perforație circulară.

Notăm că prezența materialului ceramic de suprafață descoperit în exteriorul „cenușarelor" este sporadic. În perimetrul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* s-a descoperit un număr de 15 fragmente de vase, toate de factură grosieră. Majoritatea acestora aparține, probabil, unor vase de tip borcan. Un singur fragment este decorat cu un brâu simplu.

Ceramica

Din materialul arheologic descoperit la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő,* cea mai numeroasă categorie este cea a ceramicii (259 fragmente), urmată de oase (114 fragmente), obiecte de piatră (trei) și obiecte de lut (două).

Pe baza pastei folosite și a modalității de realizare a suprafeței, ceramica poate fi împărțită în două mari categorii: ceramică grosieră (159 fragmente) și ceramică fină (100 fragmente). Pasta din care au fost modelate vasele poate fi clasificată în patru categorii[3]. Prima categorie este relativ omogenă, având în compoziție granule de nisip foarte mici, de 0,2-0,5 mm (nisip fin). Din pastă de acest tip au fost modelate vasele de dimensiuni mici, mai rar cele mijlocii. În următoarele două categorii de pastă apar granule de nisip mici (nisip cu bobul mic), cuprinse între 0,2-0,5 și 0,60 mm, respectiv între 0,60 și 2 mm (nisip cu bobul mare). Majoritatea vaselor sunt modelate din aceste două tipuri de pastă. În pasta categoriei a patra apar pietricele de dimensiuni cuprinse între 2 mm și 1 cm (nisip cu pietriș sau pietricele). Din această pastă au fost făcute mai ales vasele mari și mijlocii de tip borcan.

Clasificarea fragmentelor de vase în categoria ceramicii grosiere sau fine s-a făcut mai ales după modalitatea de realizare a suprafeței. Ceramica grosieră se prezintă aspru la pipăit. Astfel de vase erau modelate în special din pastă neomogenă cu pietriș sau cu bobul mare. În unele cazuri însă, acestea aveau suprafața bine netezită sau lustruită. Deoarece la vremea folosirii recipientului, numai suprafața lustruită era vizibilă, am inclus aceste vase în categoria ceramicii fine. Fragmentele categoriei fine au suprafețele netezite sau lustruite. În unele cazuri, pe suprafața netezită acestea poartă și urme de lustruire.

În urma cercetărilor s-au identificat mai multe tipuri de vase: oale, străchini, cești, fragmentul unui vas miniatural, respectiv obiecte de lut (**Fig. 5**). Materialul identificat întrunește circa 27% din totalul materialului (70 de fragmente) descoperit pe suprafața sitului. Proporția fragmentelor identificate ca formă variază de la un „cenușar" la altul, fiind cuprinsă între 15 și 42%[4]. În cazul primelor trei categorii de vase s-au stabilit mai multe subvariante.

[3] Clasificarea pastei s-a făcut după Kinne 2016, p. 38-39. Nu s-a putut preciza cu siguranță dacă în pastă granulele de diferite mărimi apar ca degresant adăugat intenționat sau sunt apariții naturale în argilă. În paranteză am inclus posibilul degresant.

[4] În C. 1, din totalul de 60 de fragmente au fost identificate 12 (20%); în C. 2, din totalul de 45 de fragmente, au fost identificate 18 (40%); în C. 3, din totalul de 37 de fragmente, au fost identificate 10 (27%); în C. 4, din totalul de 19 fragmente, au fost identificate doar 8 (42%); în C. 5, din totalul de 58 de fragmente, au fost identificate 14 (24%); în C. 6., din totalul de 41 de fragmente, au fost identificate doar 7 (15%).

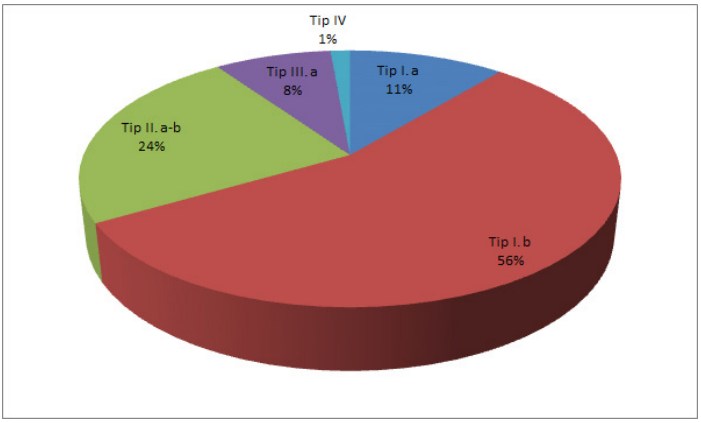


Fig. 5. Distribuția procentuală a formelor de vase din „cenușare”
Fig. 5. Distribution of different vessel forms from the “ashmounds”

Forme de vase

I. Oale

În cele șase „cenușare” s-au descoperit în total 48 de fragmente provenite din buza unor oale, dintre care 34 aparțin categoriei grosiere și 14, categoriei fine. Au putut fi stabilite următoarele variante și subvariante:

I. a. Vase cu aspect bitronconic, cu partea superioară invazată, modelate din pastă fină sau grosieră. Subvarianta **I. a1** are buza invazată; sunt cunoscute cinci exemplare, dintre care trei pot fi incluse în categoria ceramicii fine (**Pl. 2/3**; **Pl. 6/2**; **Pl. 7/1**) și una în cea grosieră (**Pl. 10/3**). Gura vaselor are deschiderea între 16 și 23 cm. Apar exemplare nedecorate sau cu decor simplu, cum este butonul oval (un fragment) sau canelurile verticale pe corp (un fragment). Acestea au fost descoperite în „cenușarele” nr. 1, nr. 4, nr. 5 și nr. 6. Subvarianta **I. a2** are buza scurtă, verticală. Se cunoaște un singur exemplar nedecorat, din „cenușarul” nr. 3, cu diametrul gurii de 23,5 cm (**Pl. 5/5**). Din subvarianta **I. a3** a fost identificat un exemplar în „cenușarul” nr. 2. Are buza ușor evazată, cu suprafața lustruită, fără decor. Diametrul gurii este de 26,2 cm. Subvarianta **I. a4** are profilul în formă de S, cu buza trasă în afară. Probabil era mai scund decât cele din categoriile anterioare. S-a descoperit un exemplar de factură fină, lustruită, în „cenușarul” nr. 1, cu diametrul gurii de 22 cm (**Pl. 1/2**).

Pentru formele de vase din varianta **I. a.** cunoaștem analogii din așezările de la Trușești, Corlăteni, Peteni, Sebeș, Vințu de Jos, Bălăbănești și Rotbav (Florescu 1964, p. 149, Fig. 2/3, p. 166, Fig. 14/4, p. 196, Fig. 24/10; Székely 1965, p. 25,

Planșa I/4, 10; Andrițoiu 1992, p. 220, Pl. 52/5, 10; Sava 2014, p. 278, Fig. 165/19, 23; Dietrich 2014a, Tafel 121/2).

I. b. Această categorie este formată din vasele de tip borcan. Recipientele de acest tip sunt atât cele mai caracteristice forme ale culturii Noua, cât și cele mai răspândite din punct de vedere numeric (Sava 2014, p. 428). În cadrul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* s-au identificat 40 de recipiente, care pot fi împărțite în trei subvariante. Recipientele incluse în prima categorie (subvarianta **I. b1** – 18 fragmente) au partea superioară executată vertical sau ușor invazat, cu restul corpului arcuit ce se îngustează spre fund. Aceste tipuri de vase apar în toate cele șase „cenușare", majoritatea (15 fragmente) fiind decorate cu brâuri simple (opt fragmente – **Pl. 3/5-7**; **Pl. 5/2-3**; **Pl. 6/1**) sau alveolare (cinci fragmente – **Pl. 2/2**; **Pl. 5/1, 4, 6**; **Pl. 7/3**) și cu butoane alveolate oval-alungite (două fragmente – **Pl. 10/6**), eventual cu brâu alveolar întrerupt de un buton. Elementele ornamentale sunt amplasate la partea superioară a recipientelor, la câțiva centimetri sub buză. Diametrul gurii la aceste vase este cuprins între 10 și 40 cm, majoritatea fiind între 24 și 30 cm (**Fig. 6**). Vasele de tip borcan din subvarianta a doua au forma tronconică, cu corpul ușor evazat (subvarianta **I. b2**). Câte două exemplare apar în „cenușarele" nr. 1, nr. 5 și nr. 6, respectiv trei fragmente în „cenușarul" nr. 2. Din cele nouă exemplare, cinci nu au decor pe corp (**Pl. 7/2**; **Pl. 10/4-5**), restul fiind decorate cu brâu simplu sau alveolar (**Pl. 4/2**; **Pl. 7/4**). Aceste tipuri de recipient au gura largă, cu diametrul cuprins între 14 și 40 cm, majoritatea fiind între 20 și 25 cm. Subtipul **I. b3** are buza ușor trasă în afară, cu corpul ușor arcuit.

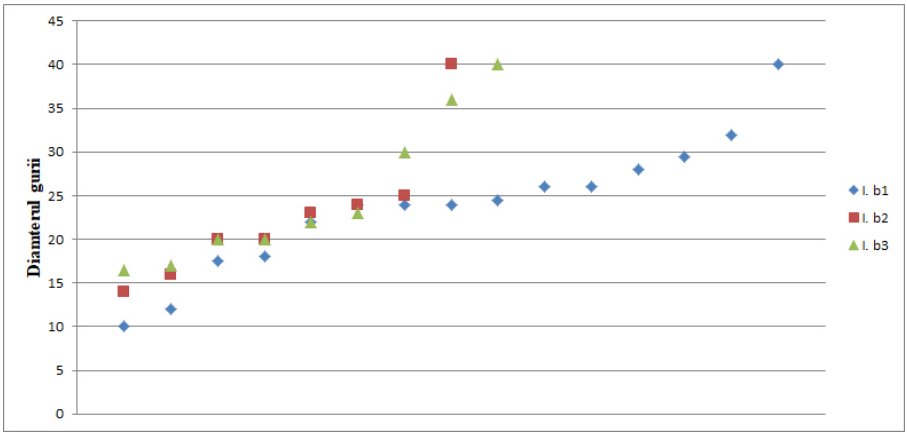


Fig. 6. Frecvența după diametrul gurii a vaselor de tip I. b
Fig. 6. Rim-diameter frequency of type I. b vessels

Profilul vaselor seamănă cu un S alungit. Din acest tip au fost identificate 13 fragmente. Cu excepția „cenușarului" nr. 3, acest tip apare în toate complexele. Regăsim exemplare fără decor sau ornamentate cu brâie simple (**Pl. 7/5**; **Pl. 8/1**) sau alveolare (**Pl. 2/1**; **Pl. 6/4**; **Pl. 9/1**).

Analogii pentru varianta **I. b.** găsim aproape în toate siturile culturii Noua. Acestea apar atât în așezări, de exemplu la Lechința de Mureș, Teaca, Peteni, Corlăteni, Mereni și Căușeni (Florescu 1991, p. 183, Fig. 11/3, 5-9, p. 194, Fig. 22/2-4, 6, p. 196, Fig. 24/11-12, 15-16, p. 197, Fig. 25/17, 19-22; Sava 2014, p. 303, Fig. 178/ 5, 8, p. 311, Fig. 185/1-4), cât și în morminte, cum sunt cele de la Bădragii Vechi, Burlănești și Brăești (Sava 2002a, Tafel 3/G1/2, Tafel 11/G15/8, Tafel 74/ G14/7-8) etc.

II. Străchini

Au fost descoperite, în total, 17 fragmente provenite de la diferite străchini, dintre care șase sunt de factură grosieră și 11 de factură fină. Recipientele de acest fel pot fi încadrate în două variante, cu câte două subvariante: primele au aspect tronconic (**II. a**), cele din a doua variantă sunt ușor calotiforme (**II. b**).

II. a1. Străchini tronconice de diferite dimensiuni. Acestea au fost descoperite în „cenușarele" nr. 1, nr. 2, nr. 4 și nr. 5. Din cele șase exemplare identificate, trei sunt fragmente din străchini grosiere, alte trei au factură fină (**Pl. 6/3**; **Pl. 8/2**). Cele grosiere au fost decorate cu butoane oval-alungite simple (**Pl. 1/1**; **Pl. 3/1**) sau alveolare (**Pl. 6/7**). Diametrul gurii variază între 21 și 37 cm (**Fig. 7**).

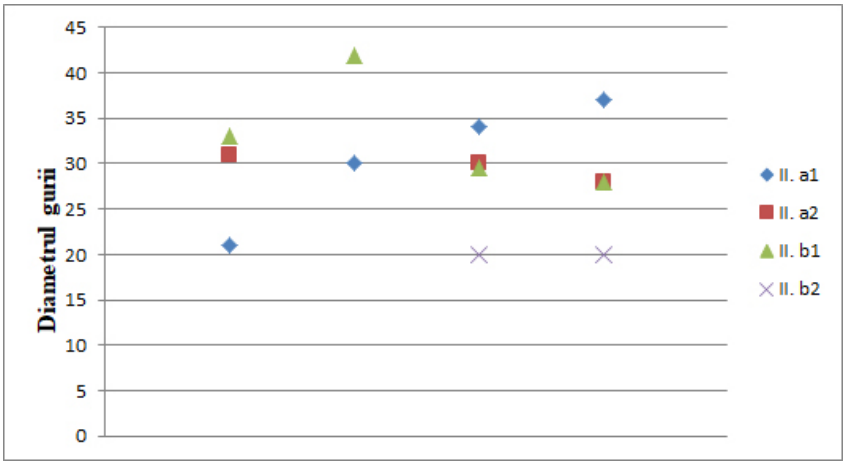


Fig. 7. Frecvența după diametrul gurii a vaselor de tip II. a-b
Fig. 7. Rim-diameter frequency of type II. a-b vessels

Subvarianta a doua (**II. a2**) are aspect tronconic, peretele fiind ușor arcuit, într-un caz buza fiind ușor trasă în afară. Au fost descoperite trei fragmente în „cenușarele" nr. 2 și nr. 6. Două sunt de factură fină (**Pl. 3/4**), lustruite, unul decorat cu brâu simplu (**Pl. 3/2**), celălalt, de factură grosieră (**Pl. 10/2**). Diametrul gurii variază între 28 și 31 cm. Pentru străchinile de tipul **II. a1-2**, cunoaștem analogii din așezările de la Corlăteni, Lichitișeni, Bărboasa și Mereni II (Florescu 1991, p. 196, Fig. 24/13, p. 225, Fig. 53/19, p. 226, Fig. 54/25, p. 227, Fig. 55/5; Sava 2002b, p. 89, Fig. 14/7) etc.

Străchinile calotiforme au două subvariante. Primele (**II. b1**) au corpul arcuit, unele având buza îngroșată sau ușor trasă în afară. Din cele șase exemplare descoperite în „cenușarele" nr. 2, nr. 3, nr. 4 și nr. 5, două sunt de factură grosieră, nedecorate (**Pl. 6/6**; **Pl. 9/2**), patru având suprafețele lustruite (**Pl. 3/3; Pl. 6/9; Pl. 9/3**), unul fiind decorat cu un brâu simplu orizontal (**Pl. 5/7**). Diametrul gurii variază între 28 și 42 cm. În subvarianta a doua (**II. b2**) sunt incluse străchinile calotiforme cu gâtul profilat, marcat de un prag. Au fost recuperate două exemplare de factură fină din „cenușarele" nr. 1 și nr. 2. Ambele au diametrul gurii de 20 cm (**Pl. 1/3; Pl. 4/3**) (**Fig. 7**). Analogii cunoaștem din așezările de la Simonești, Trușești, Andrieșeni și Larga Jijia (Florescu 1991, p. 188, Fig. 16/6, p. 202, Fig. 30/18, p. 209, Fig. 37/4-5, p. 211, Fig. 39/8) etc.

III. Cești

Din categoria ceștilor au fost identificate cinci exemplare, dintre care patru modelate din pastă fină, cu suprafețe lustruite și una cu suprafața zgrunțuroasă. Probabil erau prevăzute cu toarte supraînălțate. După formă, ceștile pot fi încadrate în două tipuri. Prima variantă (**III. a1**) are gâtul scurt, cilindric, corpul arcuit. Trei fragmente nedecorate au fost identificate în „cenușarele" nr. 1 și nr. 2. Diametrul gurii este cuprins între 6,5 și 15 cm (**Pl. 1/5; Pl. 4/6, 8**). Variantei a doua (**III. a2**) îi aparțin câte un exemplar din „cenușarele" nr. 1 și nr. 5. Acestea au gura ușor trasă în afară, corpul bombat, fiind nedecorate. Diametrul gurii are 9 cm, respectiv 13,5 cm (**Pl. 1/5; Pl. 8/3**).

Analogii cunoaștem din așezările și necropolele culturii Noua de la Trușești, Holboca, Lichitișeni, Doina și Stânca (Florescu 1991, p. 202, Fig. 30/12, p. 206, Fig. 34/48, p. 219, Fig. 47/4, p. 225, Fig. 53/18; Sava 2002a, Tafel 85/6, Tafel 90/G13/5, Tafel 92/G31/2) etc.

IV. Vas miniatural

În „cenușarul" nr. 2 a fost descoperit un fragment dintr-un vas miniatural, tronconic, cu două găuri pe margine (**Pl. 4/9**). Probabil că vasul putea fi suspendat cu ajutorul unei sfori trase prin aceste orificii.

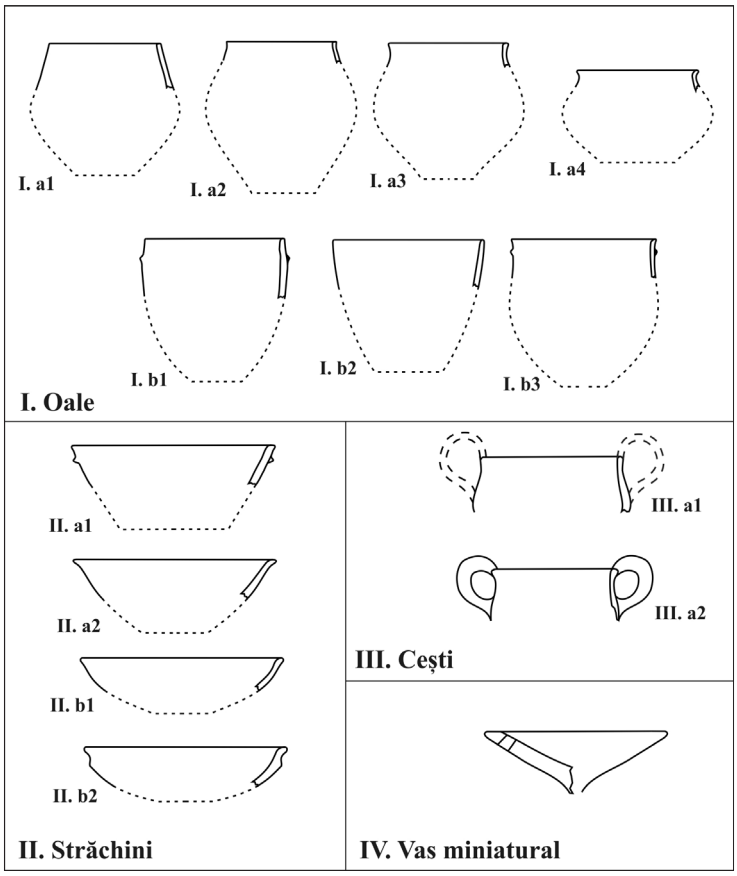


Fig. 8. Formele de vase întâlnite în „cenușarele" din situl Albiș/Kézdialbis–Rétremenő
Fig. 8. Vessel forms found in the "ashmounds" from the Albiș/Kézdialbis–Rétremenő site

Decorul ceramicii

Decorul ceramicii din situl Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* este cel caracteristic culturii Noua. Elementele ornamentale pot fi grupate în două categorii. Din prima fac parte motivele ornamentale în relief (**I.**), cum sunt butonii și brâiele, iar în categoria a doua am inclus motivele ornamentale adâncite (**II.**). Din totalul de 259 de fragmente ceramice, 65 sunt decorate[5].

[5] În acest caz nu dorim să prezentăm și analogii, elementele ornamentale apărând aproape în toate așezările culturii Noua.

I. a. Butoni

În prima categorie a decorului în relief am inclus butonii. Aceștia sunt amplasați, de obicei, sub buza vaselor, având o formă oval alungită. Se pot distinge două tipuri. Din prima variantă (**I. a1**) fac parte butonii simpli. În „cenușarele" nr. 1 și nr. 2 aceștia apar pe străchini, iar în „cenușarele" nr. 5 și nr. 6, pe vasele de tip borcan. În total s-au identificat șapte fragmente cu acest motiv ornamental. Tipul al doilea (**I. a2**) este caracterizat printr-o adâncire la mijloc (buton alveolat), mai puțin reprezentat în așezare; s-au identificat două fragmente în „cenușarele" nr. 4 și nr. 6 (**Pl. 6/7; Pl. 10/6**).

I. b. Brâie

Categoria a doua a decorului în relief este reprezentat de brâie. Este cel mai răspândit tip de ornamentare, fiind descoperite, în total, 44 de fragmente cu acest motiv ornamental. Apare în toate cele șase „cenușare". În prima variantă (**I. b1**) am inclus brâiele simple (24 fragmente), plasate orizontal sub buză. De obicei, sunt prezente pe vasele de tip borcan, mai rar pe recipiente de factură fină (**Pl. 5/7**). Brâie alveolare (**I. b2**) apar, de asemenea, într-un număr relativ mare (19 fragmente), numai pe oale de tip borcan. Un singur fragment a fost descoperit în „cenușarul" nr. 6, care avea un brâu alveolar întrerupt de un buton simplu (**I. b3**).

II. a. Decor cu măturica

Prima categorie a decorului adâncit este reprezentat de decorul cu măturica. Acesta apare pe opt fragmente din „cenușarele" nr. 1, nr. 2, nr. 5 și nr. 6. Este un decor răspândit pe vasele grosiere, mai ales pe cele de tip borcan (**Pl. 2/7; Pl. 4/7; Pl. 8/4, 8; Pl. 10/7**).

II. b. Decor cu pieptenele

Un singur fragment este decorat cu piaptănul. Acesta a fost descoperit în „cenușarul" nr. 1 (**Pl. 2/8**).

II. c. Caneluri

II. c1. Fasciculă formată din cinci caneluri relativ late, plasate orizontal pe gâtul recipientului de factură fină. S-a descoperit un singur exemplar, în „cenușarul" nr. 4 (**Pl. 6/5**). A doua categorie (**II. c2**) este formată din caneluri relativ late, amplasate vertical pe corpul vasului. S-au descoperit două fragmente, în „cenușarele" nr. 4 și nr. 5 (**Pl. 4/2**, **Pl. 8/7**). Varianta a treia a decorului cu caneluri este formată din grupuri de câte cinci caneluri oblice, înguste, despărțite între ele (**II. c3**).

Decorul apare pe un singur fragment din „cenușarul" nr. 6 (**Pl. 10/8**). Subvarianta a patra (**II. c4**) este formată din caneluri subțiri, amplasate vertical,

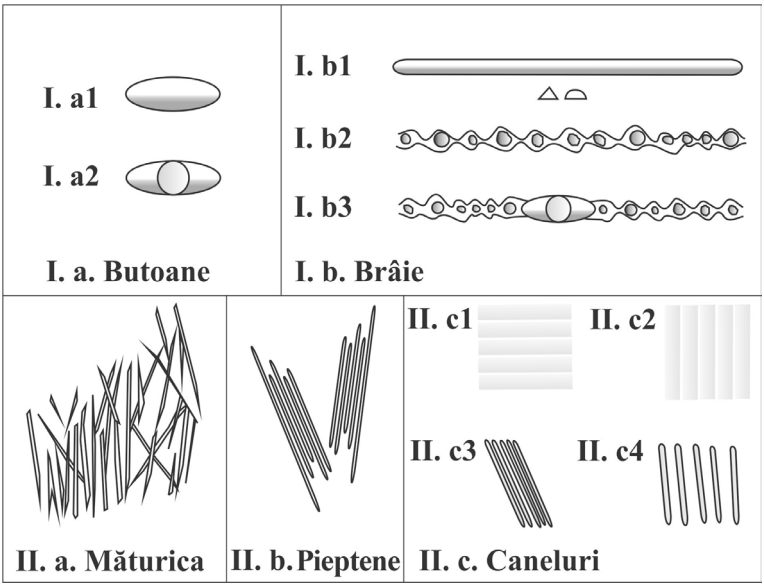


Fig. 9. Formele de decor întâlnite în „cenușarele" din situl Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Fig. 9. Decorative motifs found in the "ashmounds" from the Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* site

cu distanțe mai mari între ele comparativ cu cazul anterior. Probabil nu erau organizate în grupuri, ci acopereau tot corpul vasului respectiv (**Pl. 8/6**).

Obiecte de lut

În cadrul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* au fost descoperite două obiecte de lut. Unul este un jeton rotund, făcut dint-un fragment de vas decorat cu brâu alveolar, cu diametrul de 4,1 x 4,2 cm (**Pl. 2/5**). Acesta a fost descoperit în „cenușarul" nr. 1. Funcția acestor piese este incertă (Sava, Kaiser 2011, p. 303; Sava 2014, p. 476).

Un alt obiect este un așa numit „capăt de băț", găsit în „cenușarul" nr. 5. Are diametrul de 3,1 x 3,2 cm, la mijloc fiind perforat parțial (**Pl. 8/5**). Aceste piese au fost considerate ca fiind obiecte caracteristice culturii Wietenberg (Chidioșan 1980, p. 50; Rustoiu 1995, p. 63). Apariția lor în așezări Noua sugerează o preluare din cultura anterior menționată.

Unelte de os

În „cenușarele" nr. 1, nr. 2, nr. 4 și nr. 5 s-au descoperit, în total, opt unelte confecționate din os. Șase dintre acestea sunt omoplați crestați, piese bine cunoscute în cadrul culturii Noua (**Pl. 11/1-2**; **Pl. 12/1-2**). S-a mai descoperit un

împungător (**Pl. 13/4**) cu capătul rotunjit datorită utilizării şi un obiect cu funcţie incertă, perforat în partea superioară (**Pl. 13/2**).

Unelte de piatră

În „cenuşarele" nr. 2 şi nr. 4 au fost descoperite două obiecte din rocă, de formă relativ sferică. Acestea, probabil, aveau funcţia de zdrobitoare (**Pl. 13/1, 3**). Piese similare sunt cunoscute şi din alte aşezări. Un fragment de râşniţă a fost descoperit în „cenuşarul" nr. 6.

Discuţii

O cronologie internă a culturii Noua a fost avansată de Adrian C. Florescu, care a considerat că pot fi decelate două faze de evoluţie. Prima ar fi faza de formare (Noua I), la care contribuie şi culturile locale din perioada mijlocie a epocii bronzului, iar faza a doua este de definitivare a acesteia (Noua II – Florescu 1964, p. 180-181). Această periodizare a fost acceptată de mai mulţi autori (Székely 1965, p. 30; Andriţoiu 1992, p. 67; Ciugudean 2010, etc). O opinie diferită are Eugen Sava. Cercetătorul este de părere că cronologia propusă de A. C. Florescu nu mai poate fi susţinută, iar contribuţiile culturilor perioadei mijlocii a epocii bronzului la formarea culturii Noua au un impact local, care nu a influenţat semnificativ geneza acesteia (Sava 2014, p. 513-517, 523).

În aşezările din Depresiunea Târgu Secuiesc, materialele culturilor Noua şi Wietenberg pot fi bine separate, chiar dacă, de multe ori, descoperirile celor două culturi se suprapun. Deocamdată nu cunoaştem obiecte sau complexe în care să apară o mixtură a celor două culturi (de ex.: vase cu buton cu decor Wietenberg sau viceversa). Până în momentul de faţă, se pare că cultura Noua a ajuns în Transilvania gata formată, teorie susţinută de mai mulţi autori (Andriţoiu 1992, p. 68; Bădău-Wittenberger 1994, p. 155; Sava 2014, p. 516).

Materialul descoperit în situl Albiş/Kézdialbis–*Rétremenő* prezintă toate caracteristicile culturii Noua. Comparativ cu perioada anterioară, ceramica a fost decorată mai sărăcăcios. O eventuală influenţă Wietenberg ar fi decorul canelat, rar documentat. Pe recipientele de factură grosieră apare mai ales decorul în relief, cum sunt brâiele şi butoanele. În pondere mult mai redusă, acest tip de decor apare şi pe recipiente fine, dar decorul acestora constă mai ales din caneluri. O altă manieră de ornamentare este decorul cu măturica, prezent pe suprafaţa exterioară a recipientelor. Avem de-a face cu un material arheologic caracteristic unei perioade cristalizate a culturii Noua.

Distribuţia diferitelor forme de vase din „cenuşarele" de la Albiş/Kézdialbis–*Rétremenő* arată un model relativ uniform (**Fig. 10**). Cele mai numeroase tipuri de vase sunt oalele de tip borcan (tipul I. b). S-a descoperit un număr de 40 de buze,

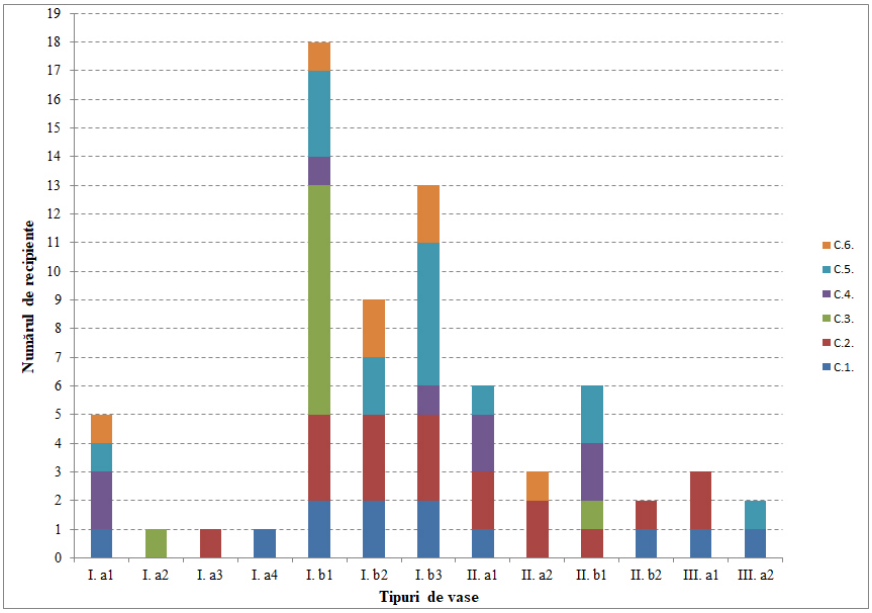


Fig. 10. Frecvența diferitelor tipuri de vase din „cenușare”
Fig. 10. Frequency of different vessel forms from the “ashmounds”

formând 56% din totalul recipientelor identificate ca formă[6]. Majoritatea sunt de dimensiuni mijlocii, cu diametrul gurii între 20 și 30 cm (**Fig. 6**). Cele 17 fragmente de străchini (II. a-b) formează circa un sfert (24%) din formele identificate. Vasele cu aspect bitronconic (I. a) și ceștile (III) întrunesc o proporție de 11%, respectiv 8% din totalul materialului identificat. Numărul relativ redus al ceștilor este documentat și în alte situri Noua (Sava 2014, p. 429). Fragmentul unui singur vas miniatural (IV) reprezintă 1% din totalul materialului (**Fig. 5**).

O caracteristică aparte a așezărilor culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni o reprezintă „cenușarele”[7]. Între Carpații Răsăriteni și Crimeea, astfel de complexe au fost documentate în majoritatea așezărilor (Sava 2014, p. 407, 527; Dietrich *et alii* 2018, p. 573). În arealul vestic de răspândire a culturii, în Transilvania, „cenușarele” sunt mai rar menționate, fapt care, foarte probabil, poate fi pus pe seama stadiului cercetărilor. În momentul apariției volumului Laurei Dietrich, în Transilvania erau cunoscute trei așezări cu „cenușare” sigure și alte trei situri

[6] Trebuie menționat că majoritatea fragmentelor de vase neidentificate ca formă aparțin, cel mai probabil, unor oale de tip borcan, fapt care sugerează un procent mai mare de 56% a recipientelor de acest tip.

[7] Am preferat utilizarea termenului cenușar între ghilimele, deoarece, așa cum s-a demonstrat, acesta este unul impropriu – complexele denumite astfel nu sunt, de fapt, formate din cenușă, cum s-a considerat anterior (Dietrich et alii 2018, p. 573-574). Pentru o opinie diferită, vezi Wittenberger 2013, p. 168.

posibile (Dietrich 2014a, p. 296). În ultimii ani însă, în Depresiunea Târgu Secuiesc au fost descoperite circa 27 de astfel de complexe, câteva fiind publicate mai demult (Puskás 2017, p. 23) sau cu această ocazie. O creștere a numărului acestor complexe în viitor este de așteptat.

Un istoric al cercetărilor „cenușarelor" a fost publicat relativ recent (Dietrich 2011a, p. 131-133; Sava 2014, p. 407-421), astfel încât este inutil să intrăm în detalii. Prezentăm doar cele mai recente teorii despre formarea și funcționalitatea acestor complexe. Cercetarea nu a ajuns la un acord pe această temă, în literatura de specialitate întâlnindu-se mai multe explicații posibile. Pe lângă cantitatea semnificativă de ceramică și oase de animale găsite în urma săpăturilor, câteodată în interiorul „cenușarelor" au fost dezvelite urme de locuințe, platforme lutuite, gropi, vetre etc. Prezența acestora a generat diferite interpretări, afirmându-se că „cenușarele" sunt urme ale locuințelor, ale unor depozite menajere, eventual erau locuri de cult (Wittenberger 2010, p. 270; Dietrich 2012, p. 208).

În urma analizei săpăturilor, în arealul diferitelor culturi din stepele eurasiatice, Eugen Sava a ajuns la concluzia că „cenușarele" sunt urmele sălașurilor unor populații seminomade, care s-au format în timp îndelungat, în urma construirii-demontării-refacerii acestora (și nu în urma arderii!). Solul cenușiu este rezultatul nivelării lipiturii de lut a acestor construcții, care a fost amestecat cu mult material organic (bălegar, paie) și calcar (Sava, Kaiser 2011, p. 426-434; Sava 2014, p. 525-526).

Pe baza cercetărilor, în situl culturii Noua de la Zoltan, județul Covasna, Valerii Cavruk a ajuns la concluzia că „„cenușarele" reprezintă nu urme directe de locuire, ci resturi menajere scoase periodic din zonele locuite, adunate într-un loc și incendiate" (Cavruc 2003, p. 92). Luând în considerare amplasarea „cenușarului" de la Zoltan, acesta pare un scenariu plauzibil. Trebuie menționat însă că majoritatea „cenușarelor" nu sunt situate la marginea extremă a așezărilor, ci între sau în apropierea locuințelor. Astfel, această ipoteză poate fi susținută pentru „cenușarele" cu o poziționare similară celui de la Zoltan.

O altă ipoteză a fost înaintată de Mihai Wittenberger în urma săpăturilor de la Bolduț. Contrar opiniei lui Eugen Sava, Mihai Wittenberger este de părere că o parte a „cenușarelor" s-a format prin arderea unor structuri de lemn și lipitură la temperaturi înalte, în urma căreia a rezultat cenușă (Wittenberger 2013, p. 168-169). Un alt comportament care a dus la formarea unora dintre complexe este depunerea votivă a cenușii, în așezări ce pot fi considerate centre tribale (Wittenberger 2013, p. 169-170). La această afirmație dorim să adăugăm o observație. Un centru este un loc special, unic pentru o comunitate. Dacă luăm în considerare că în aproape toate așezările Noua regăsim aceste complexe în număr variabil (de la 1 până la 40 de „cenușare"), atunci ipoteza cu centre tribale/loc special nu poate fi susținută. Mai degrabă este vorba de rezultatele unor activități cotidiene.

Recent, Laura Dietrich a propus un model diferit de formare și funcționare a „cenușarelor." În urma săpăturilor de la Rotbav–*La pârâuț*, pe lângă locuințe a fost dezvelit și un „cenușar", situat la o oarecare distanță de acestea, la marginea așezării (Dietrich *et alii* 2018, p. 574). Pe baza descoperirilor de unelte (omoplați crestați, ace) în interiorul și în afara „cenușarului", s-a ajuns la concluzia că perimetrul era folosit ca loc de prelucrare a pieilor, mai ales a pieilor de bovine (Dietrich 2011a, p. 138; Dietrich 2013, p. 239; Dietrich *et alii* 2018, p. 580). Pentru degresarea pieilor s-a folosit un lichid sau pastă calcaroasă, care cu timpul a dat culoarea și consistența cenușoasă a „cenușarului" (Dietrich 2013, p. 239; Dietrich *et alii* 2018, p. 574). Conform aceluiași model, în afară de ateliere de prelucrat piele, „cenușarele" erau și locul unor banchete la care s-a consumat carne de calitate superioară, presupunere bazată pe analiza resturilor osoase de origine animală (Dietrich *et alii* 2018, p. 579), dar și de recipientele de factură fină (cești de tip *kantharos*), care erau folosite la consumarea lichidelor (Dietrich 2011b, p. 115-117; Dietrich 2013, p. 242). Pentru formarea „cenușarelor", Dietrich arată că, în prima fază s-a săpat o groapă de mare întindere, care cu timpul s-a umplut cu resturi din așezare rezultate în urma activităților din interiorul acesteia. În perioada modernă și contemporană, arăturile în mod special au distrus straturile superioare, dezvelind „cenușarele" (Dietrich 2013, p. 234-235).

Din cele enumerate mai sus, considerăm că cel mai plauzibil scenariu este cel schițat de Laura Dietrich, chiar dacă și aceasta lasă întrebări fără răspuns. Numărul mare al uneltelor pentru prelucrat pieile (omoplați crestați - Bălășescu, Dietrich 2009, p. 37, împungătoare de os) ne îndeamnă să interpretăm aceste zone drept ateliere, mai ales de tăbăcit pieile. În aria de răspândire a culturii Noua, unele dintre „cenușare" conțineau urme de prelucrare a metalului, ori, s-a observat o pondere mai mare a unor unelte, cum sunt, de exemplu, vârfurile de săgeți. Nu este exclus ca într-o așezare să se fi practicat mai multe meșteșuguri în același timp (Sava 2014, p. 507-509).

În cazul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*, „cenușarele" au toate caracteristicile celor din zona extracarpatică. Sunt amplasate organizat, în două rânduri, materialul arheologic poartă aceleași caracteristici, ceramica grosieră este net superioară din punct de vedere numeric, apar uneltele caracteristice perioadei, economia se baza pe creșterea animalelor, mai ales a bovinelor. Este dovedită și folosirea cailor, chiar dacă într-un număr mai mic (Kelemen 2020, vezi în volumul prezent).

În ceea ce privește cronologia sitului, ne putem baza pe analogiile din zonele învecinate, dar și pe o dată radiocarbon din „cenușarul" nr. 2, de unde a fost recoltată o probă dintr-un omoplat crestat (DeA-23376: 3109±32 BP). Cu o probabilitate de 95,4%, data calibrată este cuprinsă între 1441-1282 a. Chr. Date similare au fost obținute pentru situl Miciurin-Odaia (Sava, Kaiser 2011, p. 393; Sava 2014, p. 520).

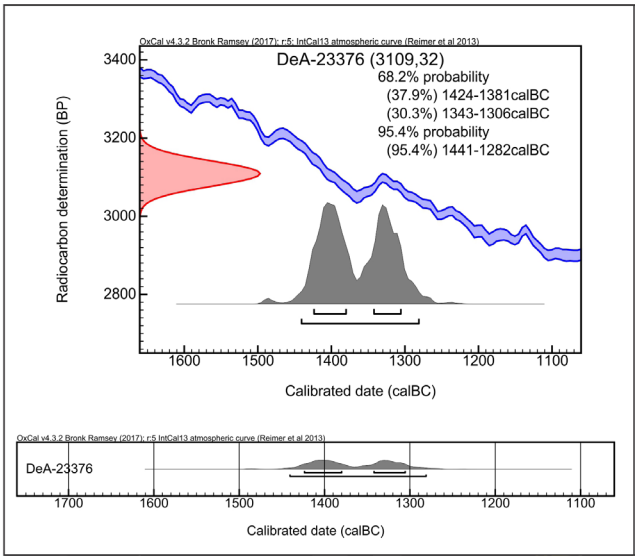


Fig. 11. Datarea radiocarbon calibrate din „cenușarul" nr. 2
Fig. 11. Calibrated radiocarbon dating from "ashmound" no. 2

Pentru Transilvania, deocamdată sunt puține date absolute (Quinn *et alii* 2020, p. 53, Fig. 6). Bazată pe acestea, cultura Noua a evoluat în Transilvania între secolele XV-XIV și XIII-XII a. Chr. (Dietrich 2014b, p. 63; Sava 2014, p. 521-522; Quinn *et alii* 2020, p. 53; pentru o datare mai târzie, vezi László 2018, p. 282). Datarea din așezarea de la Albiș/ Kézdialbis–*Rétremenő* se încadrează foarte bine în acest interval cronologic.

Concluzii

În articolul prezent ne-am propus introducerea în circuitul științific a unei așezări Noua din Carpații de Curbură. Aceasta a fost descoperită relativ recent și cercetată numai prin periegheze. În urma cercetărilor de suprafață și a imaginilor satelitare, s-au identificat zece „cenușare", cu un material arheologic bogat, format din ceramică și oase de animale, respectiv unelte din os. Până nu demult dețineam puține informații despre existența și distribuția acestor tipuri de așezări. Din sud-estul Transilvaniei erau cunoscute trei „cenușare" și alte câteva posibile din jumătatea vestică a Transilvaniei. În urma cercetărilor de teren din ultimii ani, efectuate în Depresiunea Târgu Secuiesc, s-au descoperit mai multe așezări cu „cenușare", în prezent fiind cunoscute 12 situri (cu circa 27 de „cenușare"). Ținând cont că, de obicei, întâlnim 2-3 „cenușare" într-un sit, așezarea de la Albiș/ *Kézdialbis–Rétremenő*, cu cele zece „cenușare", poate fi considerată una deosebită. Considerăm că, cel puțin sud-estul Transilvaniei era parte integrantă a complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni în tot ceea ce înseamnă așezările cu „cenușare".

Materialul ceramic are caracteristicile culturii Noua, atât din punct de vedere al formelor, cât și al decorului. Analogii găsim pe toată aria de răspândire a culturii, de la Munții Apuseni până la Nistru. Resturile osoase sugerează o economie bazată pe creșterea animalelor, mai ales a bovinelor. Uneltele caracteristice populațiilor Noua, omoplații crestați (folosiți, cel mai probabil, pentru prelucrarea pieilor), au fost descoperite în cinci „cenușare". Pentru datarea așezării ne stă la dispoziție, deocamdată, o singură dată radiocarbon. Acesta indică o folosire a așezării în secolele XV-XIII a. Chr. În sud-estul Transilvaniei mai sunt cunoscute două date de la Rotbav, prea puține pentru o discuție asupra pătrunderii culturii Noua în Transilvania și relațiile acesteia cu mediul Wietenberg.

Cercetările interdisciplinare (analiza arheozoologică a oaselor din așezare, datarea radiocarbon), chiar dacă sunt modeste, contribuie la o mai bună cunoaștere a realităților arheologice din bronzul târziu în sud-estul Transilvaniei, perioadă, de altfel, neglijată din punctul de vedere al cercetărilor comparativ cu alte zone din Transilvania sau din zonele extracarpatice.

Mulțumiri

Pe această cale doresc să adresez mulțumiri colegilor Roxana Munteanu de la Muzeul Județean Buzău și Cristian Eduard Ștefan de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, pentru observațiile făcute asupra articolului și pentru sfaturile constructive. Datarea radiocarbon a fost făcută în laboratorul HEKAL din Debrecen, în cadrul unei burse de studiu finanțat de Universitatea Eötvös Loránd și Ministerul Resurselor Umane din Ungaria.

Bibliografie

Andrițoiu 1992: I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului,* Symposia Thracologica 2, București, 1992.

Bădău-Wittenberger 1994: M. Bădău-Wittenberger, *Considerații despre cultura Noua în Transilvania*, Acta Musei Napocensis 31, I, 1994, p. 151-172.

Bălășescu, Dietrich 2009: A. Bălășescu, L. Dietrich, *Observații privind utilizarea omoplaților crestați din cultura Noua, pe baza materialului de la Rotbav, jud. Brașov*, Analele Banatului, SN., Arheologie - Istorie XVII, 2009, p. 31-44.

Bordi 2003: Zs.-L. Bordi, *Așezarea preistorică de la Albiș – „Grădina-Csíszér" (sat Albiș; com. Cernat, jud. Covasna)*, în: V. Cavruc (ed.), *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2003, p. 31-34.

Cavruc 2003: V. Cavruc, *Satul Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna, în: V. Cavruc (ed.), Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2003, p. 87-110.

Chidioșan 1980: N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980.

Ciugudean 2010: H. Ciugudean, *The Late Bronze Age in Transylvania (With primary focus on the central and Southern area)*, în: L. Marta (ed./Hrsg.), *Amurgul mileniului II a. Chr. în Câmpia Tisei și Transilvania/Das ende des 2. Jahrtausendes v. Chr. auf der Theiß-Ebene und*

Siebenbürgen. Simpozion/Symposium. Satu Mare 18-19 iulie 2008. StudCom Satu Mare XXVI, 1, Satu Mare, 2010, p. 157-202.

Crișan 1969: I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.

Dietrich 2011a: L. Dietrich, *"Aschehügel" der Noua-Kultur als Plätze von Arbeit und Fest*, în: S. Berecki, R. E. Németh, B. Rezi (eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the Internationalm Colloquium from Târgu Mureș. 8-10 October 2010*, Târgu Mureș, 2011, p. 131-141.

Dietrich 2011b: L. Dietrich, *Gânduri asupra dimensiunii sociale ale vaselor de tip kantharos din cultura Noua*, în: D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei (eds.), *Archaeology: making of and practice*, Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary, Pitești, 2011, p. 115-122.

Dietrich 2012: L. Dietrich, *Was sind die „Aschehügel" der Noua-Kultur? Das Beispiel aus Rotbav (Südostsiebenbürgen)*, în: I. Heske, B. Horejs (eds.), *Bronzezeitliche Identitäten und Objekte Beiträge aus den Sitzungen der AG Bronzezeit auf der 80.Tagung des West- und Süddeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Nürnberg 2010 und dem 7. Deutschen Archäologiekongress in Bremen 2011,* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 221, Bonn, 2012, p. 207-217.

Dietrich 2013: L. Dietrich, *Visible workshops for invisible commodities. Leatherworking in the Late Bronze Age Noua culture's 'ashmounds'*, în: S.-C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu (eds.), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începtul cercetărilor arheologice la Babadag (1962-2012). Actele conferințe „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag, Tulcea, 20-22 septembrie 2012/Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag (1962-2012). Proceedings of „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag" Conference, Tulcea, September 20 th-22th,* Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie 9, Brăila, 2013, p. 227-246.

Dietrich 2014a: L. Dietrich, *Die Mittlere und späte Bronzezeit und ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav*, Universitätforschungen zur Prähistorischen Archäologie 248, 2014.

Dietrich 2014b: L. Dietrich, *Datele radiocarbon din așezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (jud. Brașov, România)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 65, 1-2, 2014, p. 59-70.

Dietrich *et alii* 2018: L. Dietrich, A. Bălășescu, O. Dietrich, *Deciphering Feasting in the Late Bronze Age Settlement of Rotbav, Transylvania,* European Journal of Archaeology 21, 4, 2018, p. 572–589.

Florescu 1964: A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, Arheologia Moldovei II-III, 1964, p. 143-216.

Florescu 1991: A. C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole.* Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos IX, 1991, Călărași.

Kelemen 2020: I. Kelemen, *Animalele cenușarelor culturii Noua din epoca bronzului târziu de la Albiș/Kézdialbis–Rétremenő (județul Covasna). Analiză arheozoologică*, volumul prezent.

Kinne 2016: A. Kienne, *Tabellen und Tafeln zur Grabungstechnik*, 8 edition, Andreas Kinne, Dresden, 2016.

László 2018: A. László, *Differences in the Development of Cultural Changing Processes in the Late Bronze Age. Once more about the Chronology of the Replacement of the Noua-Coslogeni Culture by the Succeeding Cultures in the Intra- and Extra Carpathian Territories*, în: B. Rezi, R. E. Németh (eds.), *Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 13-15 October 2016*, Târgu Mureș 2018, p. 279-294.

Puskás 2012: J. Puskás, *Adatok Kovászna megye régészeti repertóriumához (II.)*, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VIII, Miercurea Ciuc, 2012, p. 115-150.

Puskás 2014: J. Puskás, *Újabb népvándorláskori leletek a Felsőháromszéki-medencében (Kovászna megye)*, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve X, Miercurea Ciuc, 2014, p. 77-90.

Puskás 2015a: J. Puskás, *Noi descoperiri arheologice aparținând culturii Sântana de Mureș–Černjachov în valea Râului Negru, județul Covasna*, Angvstia 19, 2015, p. 175-204.

Puskás 2015b: J. Puskás, *New Prehistoric Discoveries from Albiș/Kézdialbis (Covasna County, Romania)*, Marisia XXXIV-XXXV, 2014-2015, p. 7-16.

Puskás 2017: J. Puskás, *Contribuții la Repertoriul Arheologic al județului Covsna (IV)*, Angvstia 21, 2017, p. 9-92.

Quinn *et alii* 2020: C. P. Quinn, H. Ciugudean, G. Bălan, G. Hodgins: *Rethinking time, culture and socioeconomic organisation in Bronze Age Transylvania*. Antiquity 94, 2020, p. 44-61.

Rep-Covasna 1998: V. Cavruc (ed.): *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Seria Monografii Arheologice I, Sfântu Gheorghe, 1998.

Roska 1942: M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor*, Cluj-Napoca, 1942.

Rustoiu 1995: G. Rustoiu, *Tipologia "capetelor de băț" aparținând culturilor bronzului mijlociu din România*, Buletinul Cercurilor Științifice Studențești 1, Alba Iulia, 1995, p. 61-72.

Sava 2002a: E. Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 19, Kiel, 2002.

Sava 2002b: E. Sava, *Materiale din epoca bronzului târziu din așezarea Mereni*, Arheologia Moldovei XXV, 2002, p. 69-92.

Sava 2014: E. Sava, *Așezări din perioada târzie a epocii bronzului în spatial pruto-nistrean (Noua-Sabatinovka)*, Biblioteca Tyragetia XIX, Chișinău, 2014.

Sava, Kaiser 2011: *E. Sava, E. Kaiser, Поселение с "зольниками" у села Одая-Мичурин, Республика Молдова. Археологические и естественнонаучные исследования / Die Siedlung mit "Aschehügeln" beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen*, Biblioteca Tyragetia XIX, Chișinău, 2011.

Székely 1965: Z. Székely, *Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei*, Muzeul Brukenthal. Studii și Comunicări 12, 1965, p. 21-34.

Székely 2001: Zs. Székely, *Some aspects of the Late Bronze Age in south-eastern Transylvania*, în: C. Kacsó (ed.), *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*, Bibliotheca Marmatia 1, 2001, p. 175-189.

Székely 2002: Zs. Székely, Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Grădina lui Csiszér (Csiszér kert), Sursa: http://www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2002/rapoarte/default.htm

Székely 2003: Zs. Székely, *New aspects of Wietenberg culture from southeastern Transylvania. The open settlement from Albiș (Cernat com., Covasna District)*, în: C. Kacsó (ed.), *Bronzezeitliche Kulturscheinungen im Karpatischen raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten*, Bibliotheca Marmatia 2, Baia Mare, 2003, p. 469-482.

Székely 2004: Zs. Székely, Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Curtea lui Bajka Ferenc. Sursa: http://cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2004/cd/index.htm

Székely 2007a: Zs. Székely, *Csernáton község régészeti monográfiája*, Miercurea Ciuc, 2007.

Székely 2007b: Zs. Székely, *A Marosszentanna–Csernyeahov-kultúra emlékei Kézdialbisban (Csernáton község, Kovászna megye)*, Acta Siculica, 2007, p. 225-230.

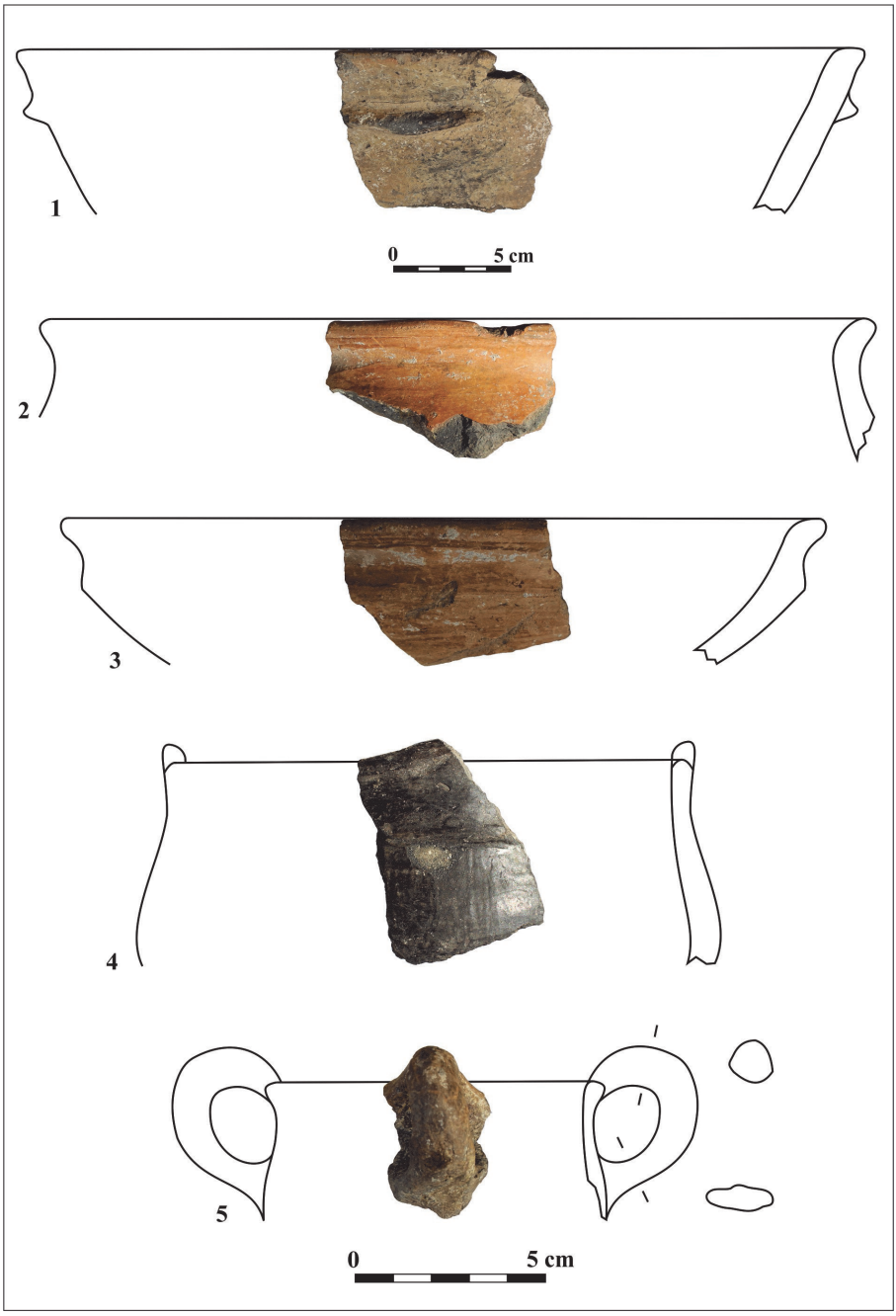
Székely *et alii* 1999: Zs. Székely, B. Bartók, Zs.-L. Bordi, *Așezarea culturii Wietenberg de la Albiș, com. Cernat (jud. Covasna)*, Acta 1998, 1, 1999, p. 161-170.

Székely, Bordi 2000a: Zs. Székely, Zs. L. Bordi, *Noi periegheze arheologice la Albiș (Cernat, jud. Covasna), campania 1999*, Acta 1999, 1, 2000, p. 131-144.

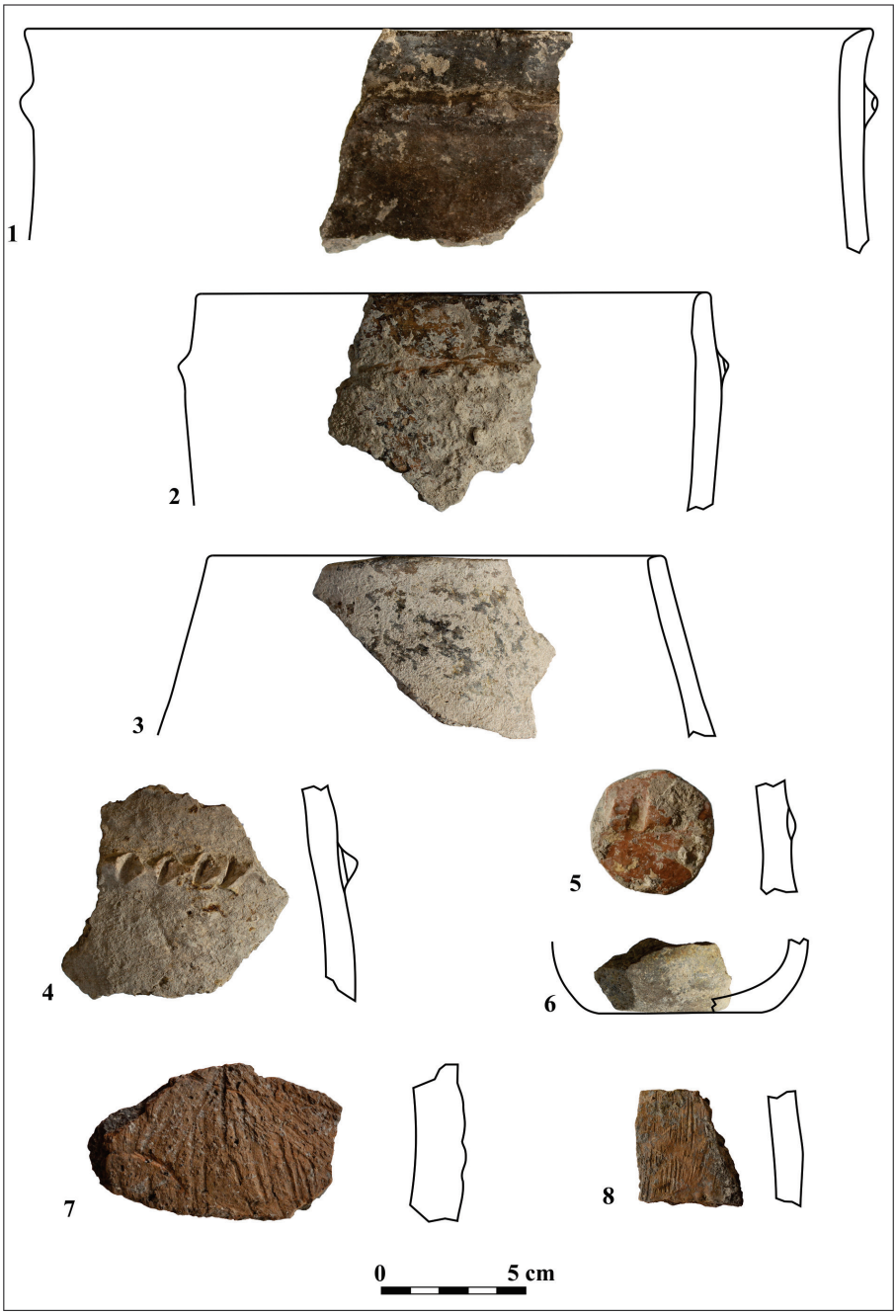
Székely, Bordi 2000b: Zs. Székely, Zs. L. Bordi, Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Grădina lui Csiszér (Csiszér kert). Sursa: http://www.cimec.ro/Arheologie/newcronica2000/indici/cronica.htm

Wittenberger 2010: M. Wittenberger, *A Special Site of the Noua Culture – Bolduț, Cluj County,* în: N. Bolohan, F. Mățău, F. A. Tencariu (eds.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Iași, 2010, p. 265-282.

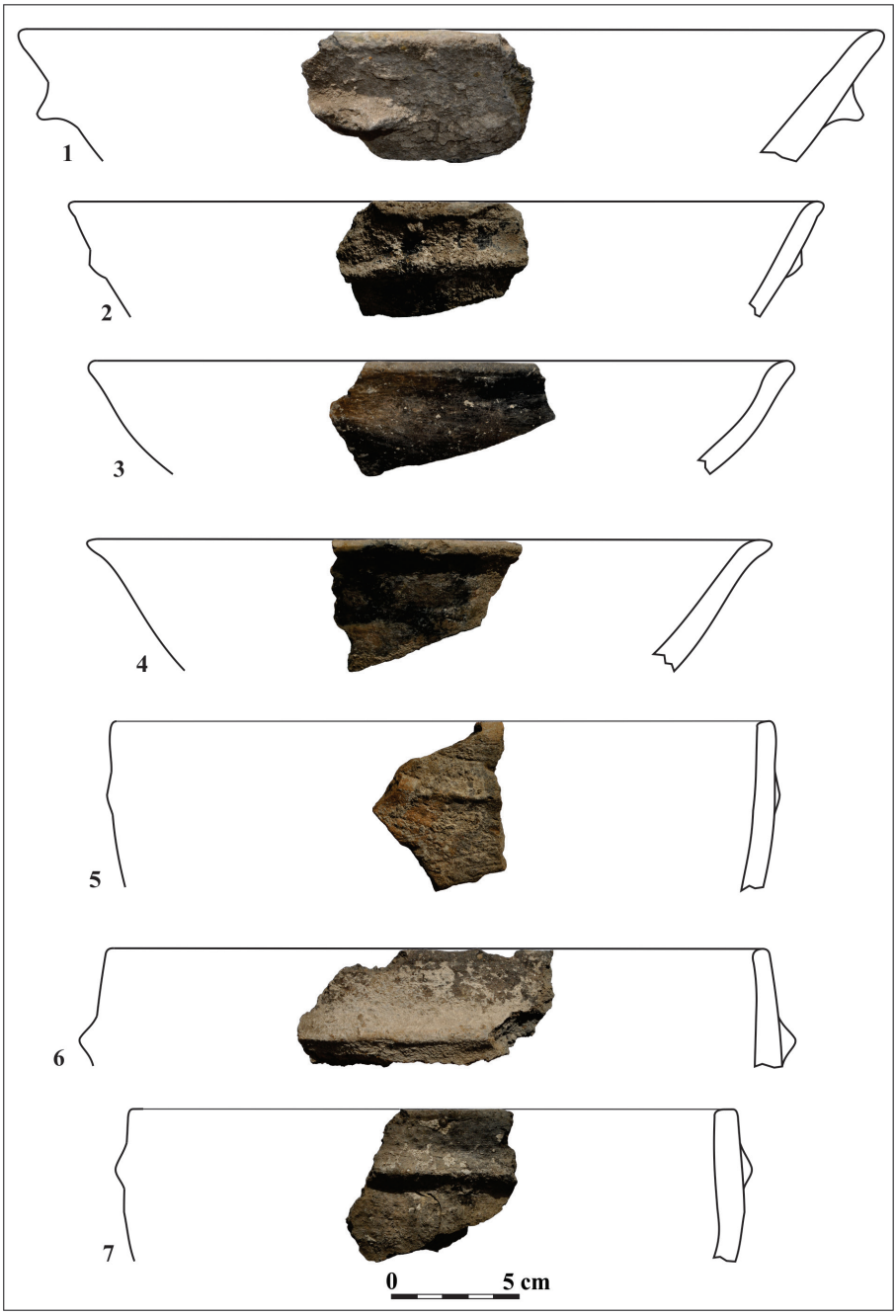
Wittenberger 2013: M. Wittenberger, *Câteva considerații privind cenușarele culturii Noua,* în: B. P. Niculică, D. Boghian (eds.), *Semper Fidelis in Honorem Magistri Mircea Ignat,* Suceava, 2013, p. 167-174.



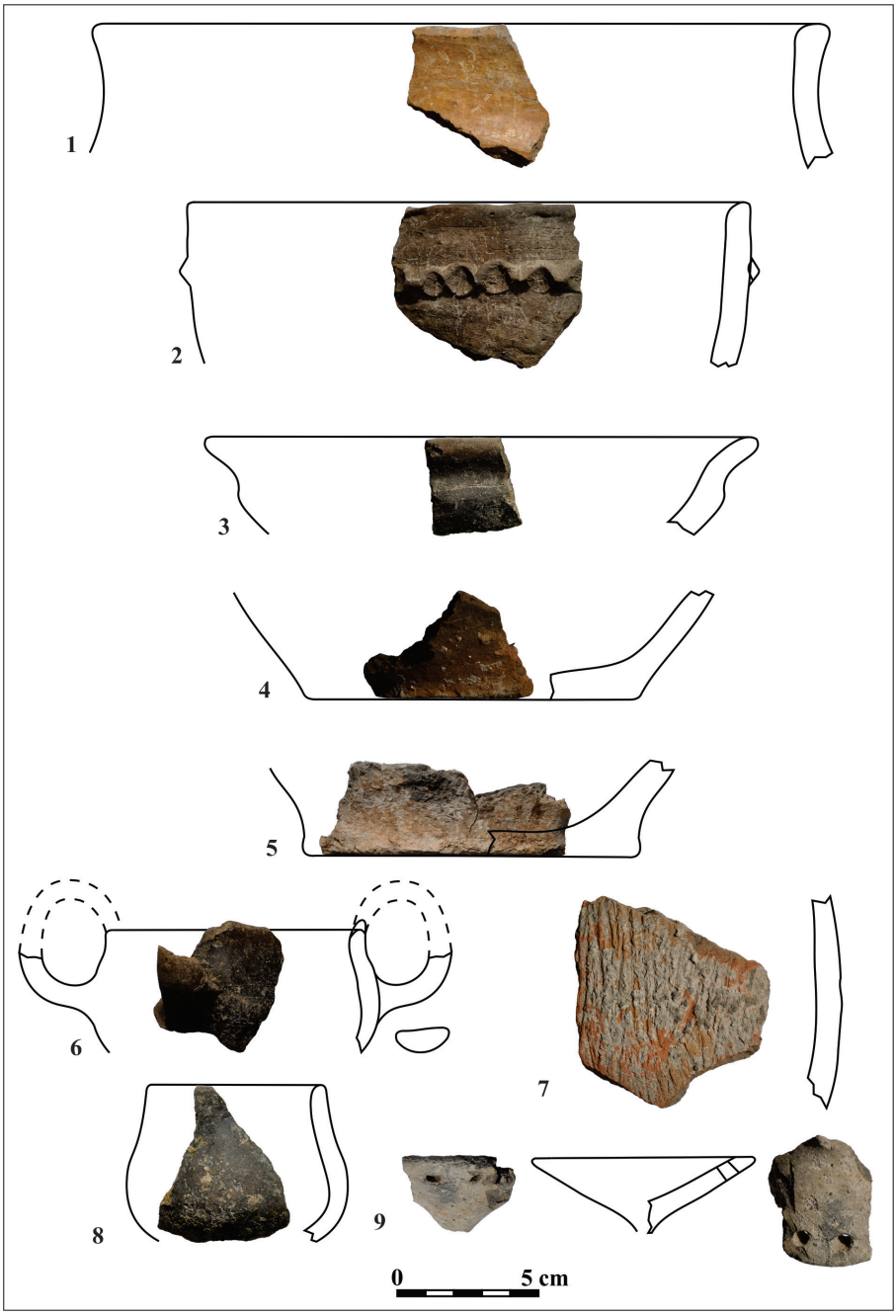
Pl. 1. Ceramică din „cenușarul” nr. 1 (1-5)
Pl. 1. Ceramics from “ashmound” no. 1 (1-5)



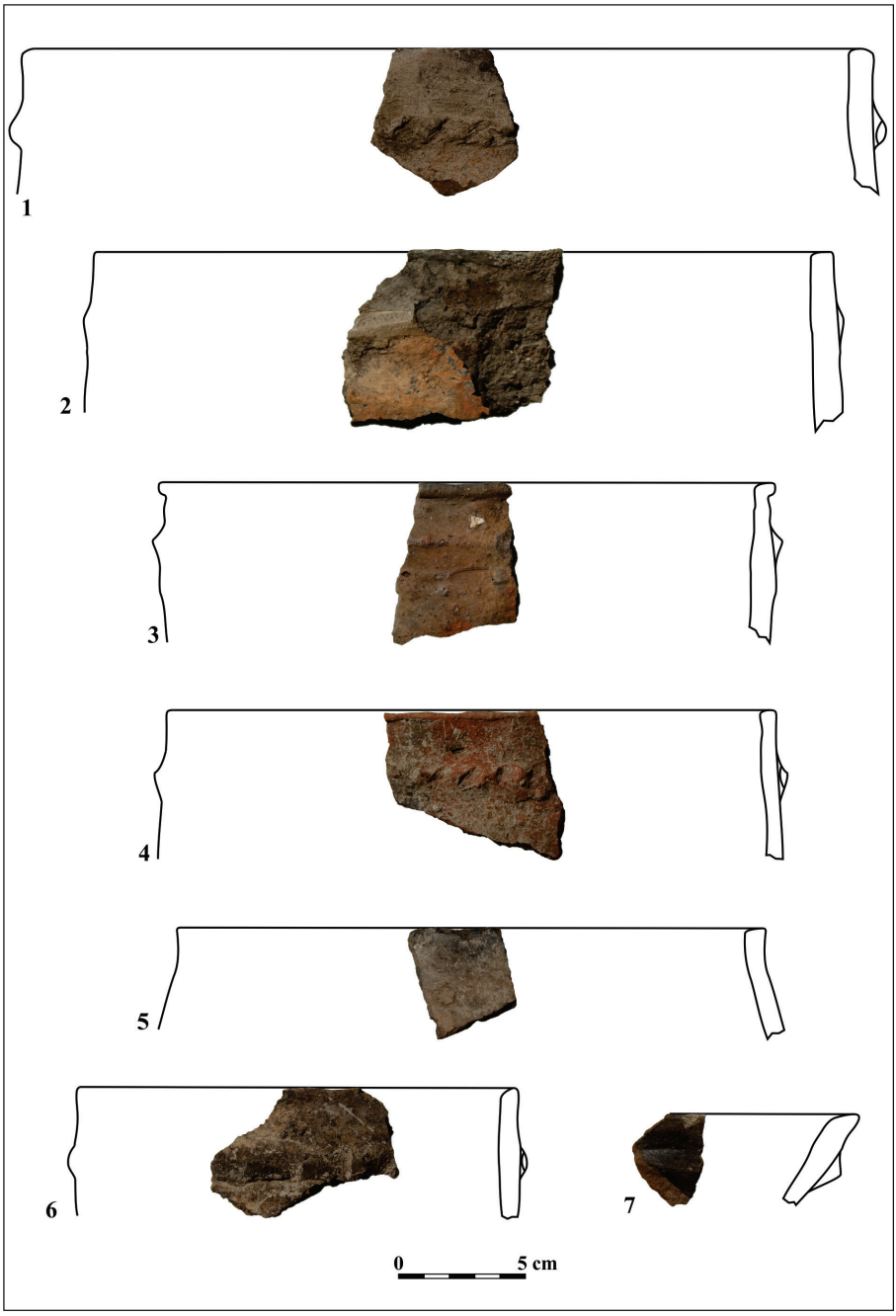
Pl. 2. Ceramică (1-4, 6-8) și un obiect de lut (5) din „cenușarul" nr. 1
Pl. 2. Ceramics (1-4, 6-8) and a clay object (5) from "ashmound" no. 1



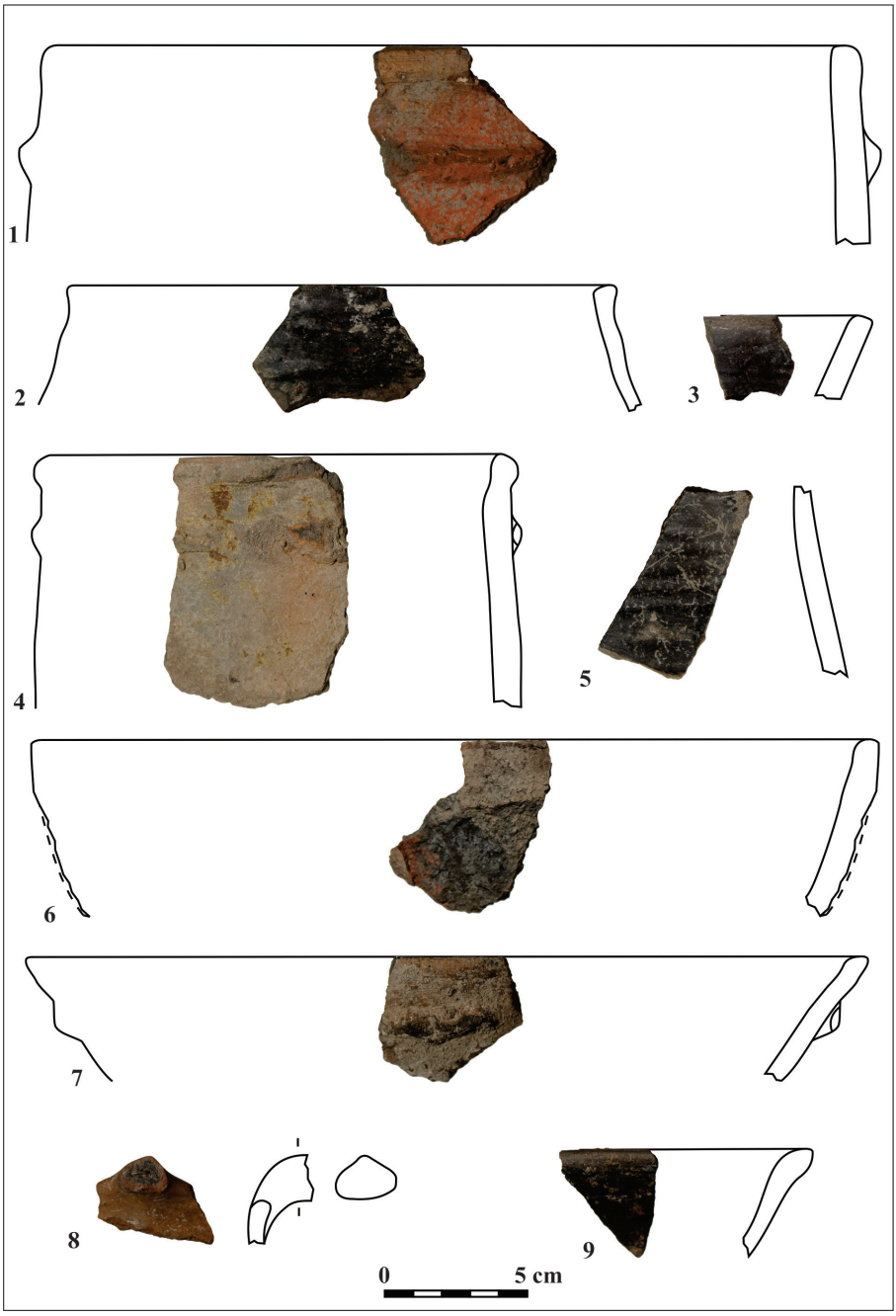
Pl. 3. Ceramică din „cenușarul” nr. 2 (1-7)
Pl. 3. Ceramics from “ashmound” no. 2 (1-7)



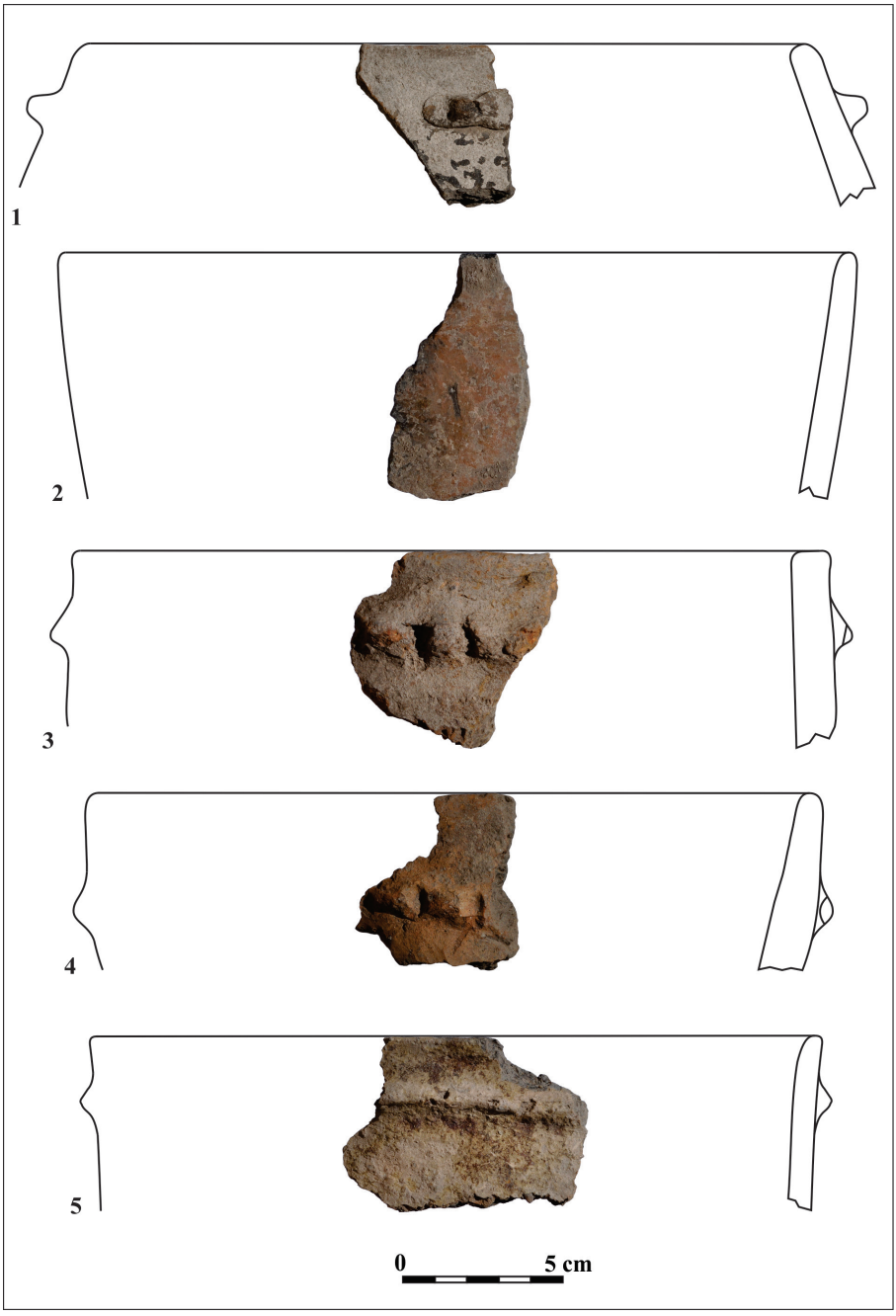
Pl. 4. Ceramică din „cenușarul” nr. 2 (1-9)
Pl. 4. Ceramics from “ashmound” no. 2 (1-9)



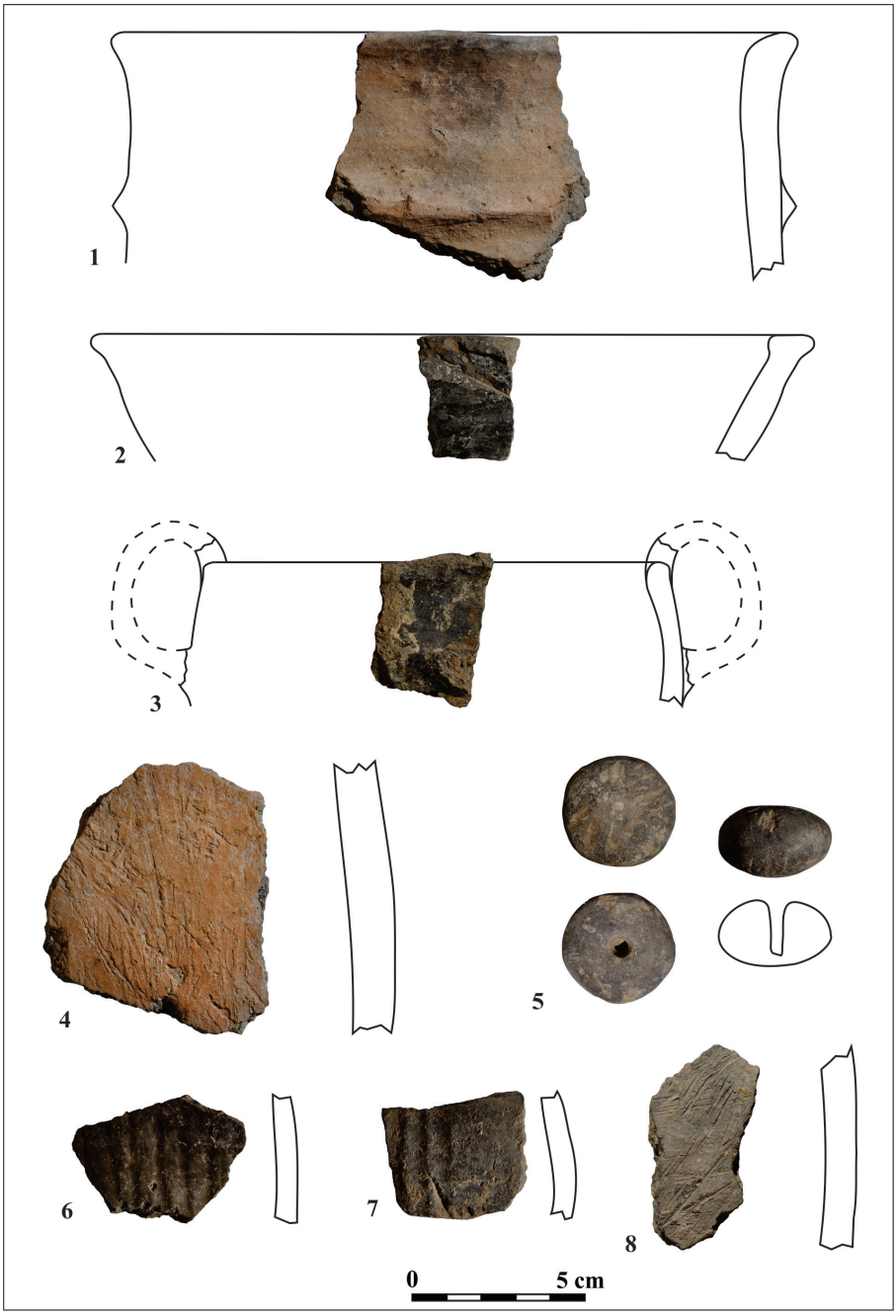
Pl. 5. Ceramică din „cenușarul” nr. 3 (1-7)
Pl. 5. Ceramics from “ashmound” no. 3 (1-7)



Pl. 6. Ceramică din „cenușarul” nr. 4 (1-9)
Pl. 6. Ceramics from “ashmound” no. 4 (1-9)



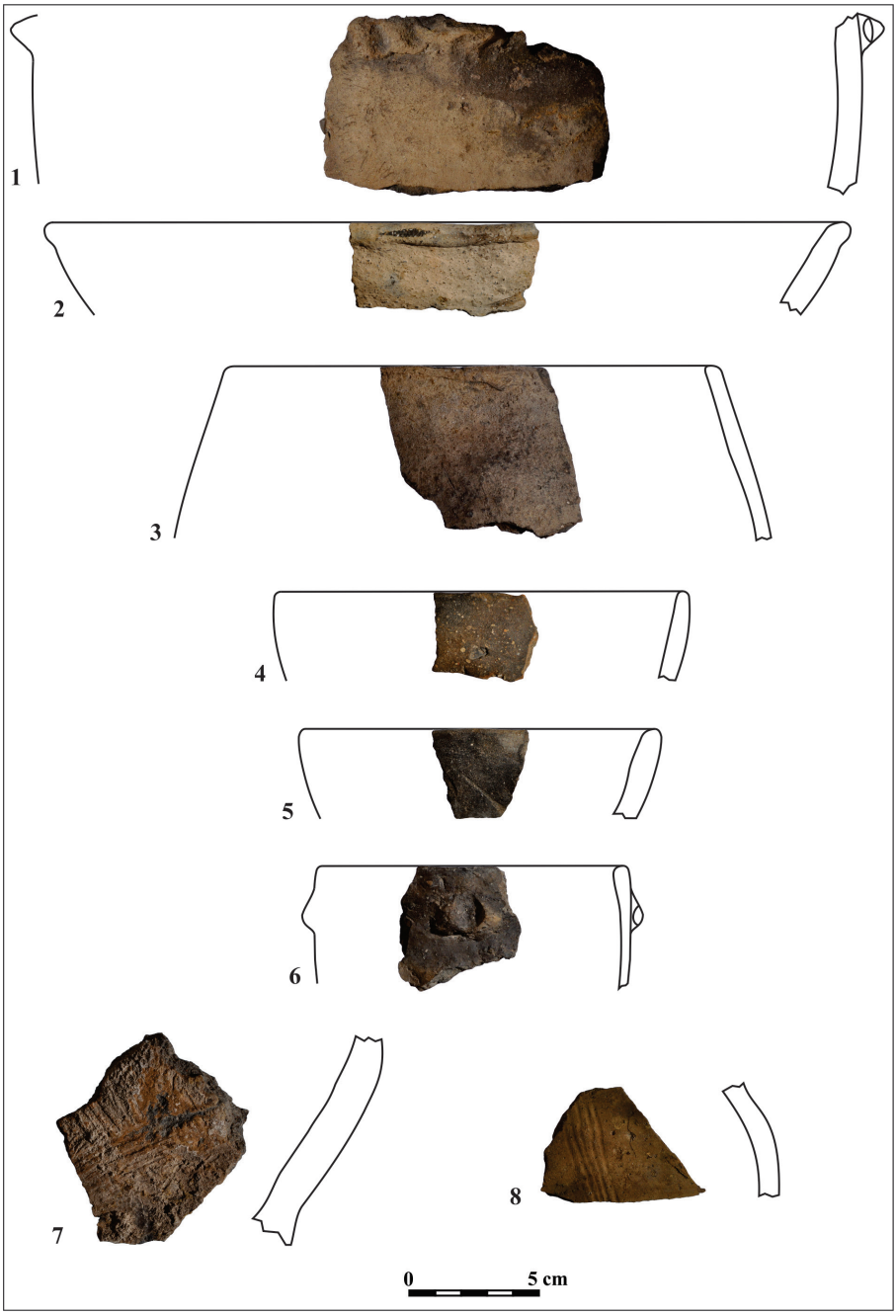
Pl. 7. Ceramică din „cenușarul” nr. 5 (1-5)
Pl. 7. Ceramics from “ashmound” no. 5 (1-5)



Pl. 8. Ceramică (1-4, 6-8) și un obiect de lut (5) din „cenușarul" nr. 5
Pl. 8. Ceramics (1-4, 6-8) and a clay object (5) from "ashmound" no. 5



Pl. 9. Ceramică din „cenușarul” nr. 5 (1-3)
Pl. 9. Ceramics from “ashmound” nr. 5 (1-3)



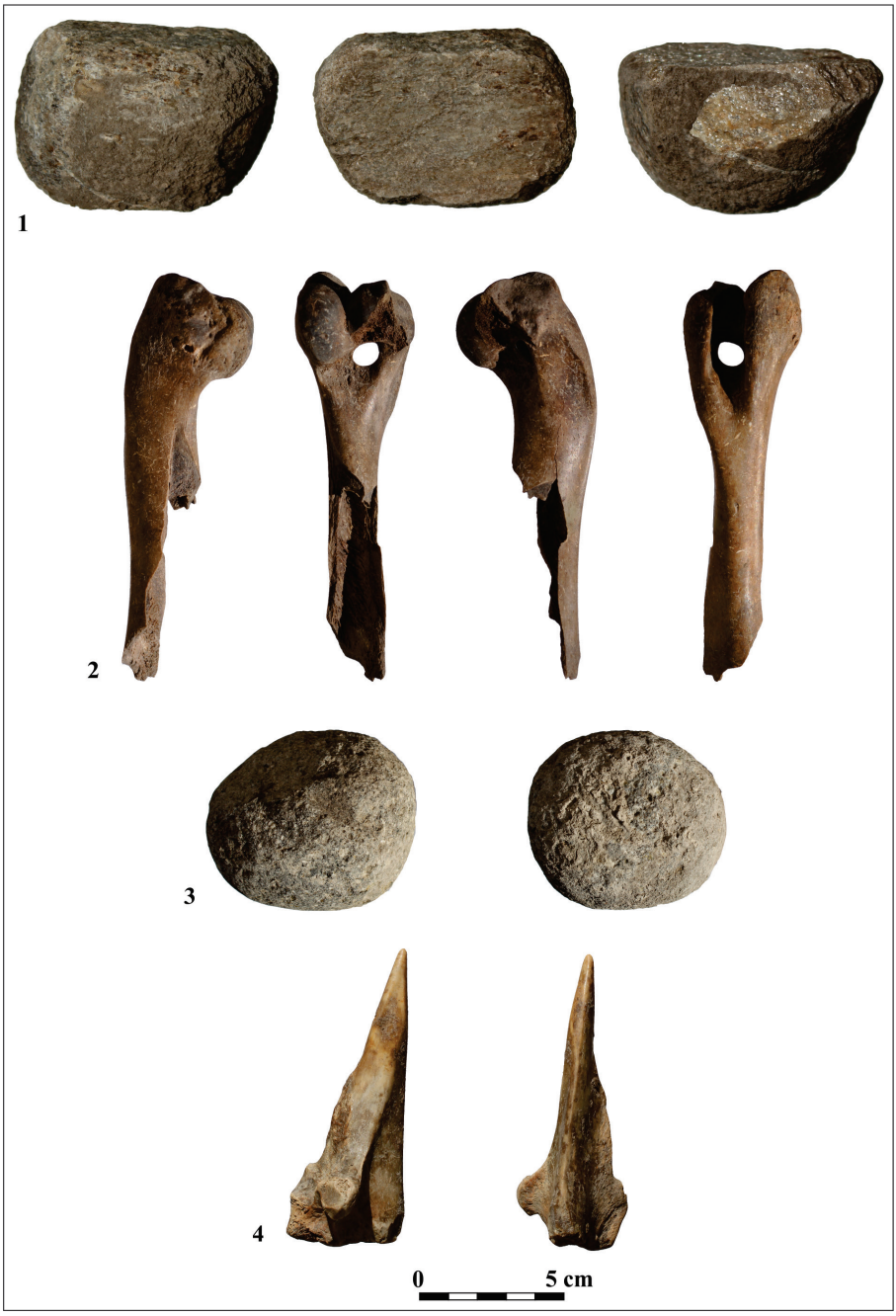
Pl. 10. Ceramică din „cenușarul” nr. 6 (1-8)
Pl. 10. Ceramics from “ashmound” no. 6 (1-8)



Pl. 11. Omoplați crestați din „cenușarele” nr. 1 (1) și 5 (2)
Pl. 11. Crenated scapulae from “ashmounds” no. 1 (1) and 5 (2)



Pl. 12. Omoplați crestați din „cenușarul” nr. 2 (1-2)
Pl. 12. Crenated scapulae from “ashmound” no. 2 (1-2)



Pl. 13. Obiecte de piatră și de os din „cenușarele” nr. 4 (1), 6 (2) și 1 (3-4)
Pl. 13. Stone and bone objects from “ashmounds” no. 4 (1), 6 (2) and 1 (3-4)